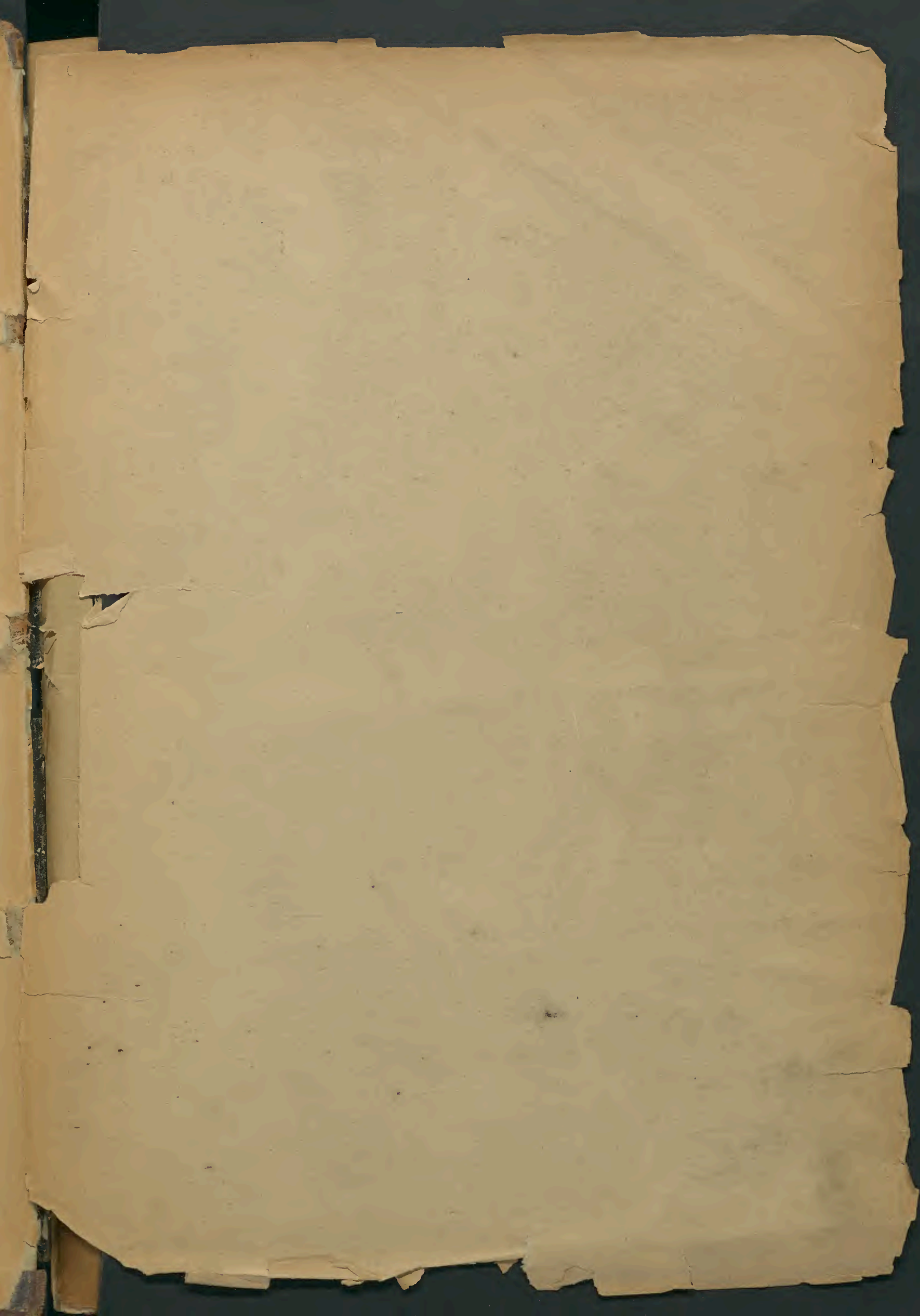

I-72

Ա Ր Ա Ր Ա Տ

ԿՐԾՆԱԿԱՆ՝ ԲԱՐՈՅԱԿԱՆ՝ ՊԱՏՄԱԿԱՆ՝ ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ ԵՒ ԱԶԳԱՅԻՆ

Ա Մ Ս Ա Գ Ի Ր

ՌԵԽԳ. ԻԷՏԱՐԻ. ՀԱՄԱՐ ԱՇԱՋԻՆ. ՅՈՒՆՈՒՐ 1894 թ.

ԲՈՎԱՆԳԱԿՈՒԹԻՒՆ.

1	ՀԱՅՐԱՊԵՏԱԿԱՆ ՕՐՀՆՈՒԹԻՒՆ.	1	
2	ԱԶԳ.	2	Խմբագրական:
3	ՆՈՐ ՏԱՐԻ.	3	Մենարդ Վ. Տէր. Մովսիսեան:
4	ԳՐԻՍՏՈՍԻ ԾՆՈՒՆԳԻ.	7	Ա. Տէր Մէրեկեան:
5	ԱԶՆԻԻ ԳՈՐԾՈՂԻՆ (Բանաստ.)	12	Ս. Դաւթեան:
6	ԵՒՐՈՊԱՅԻՆԵՐԻ ԳՊՐՈՅԱՎ.	12	Խորէն ձ. Վ. Ստեփանէ:
7	ՀՆՈՒԹԵԱՆ ՆՇԽԱՐԲ.	18	Մ. Վ. Տէր Մովսիսեան:
8	ՀԱՅԿԱԿԱՆԲ.	22	Միաբան:
9	ՓԻՐՄԻԼԻԱՆՈՍ ԼԱՆԿՏԱՆՅՈՍ.	26	Ե. Մաղաթեան:
10	ՄՐՅԱՆԱԿ.	27	
11	ՆՈՐ ՍՏԱՅԱԾ ԳՐԲԵՐ.	28	Մ. Վ.
12	ՄԱՏԵՆԱԳԻՏԱԿԱՆ.	30	
13	ՅԱՅՏԱՐԱՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ.	32	

ՎԱՂԱՐՇԱՊԱՏ

Ի ՏՊԱՐԱՆԻ ՍՐԲՈՑ ԿԱԹՈՒԼԻԿԷ ԷԶՄԻԱՆՈՆԻ

ՌԵԽԳ—1894.

ՀԱՅԿԱՅԻՆ

ԳԼՈՒԽ ԵՐԵՄԻԱՅԱՆ ԳԼՈՒԽ ԵՐԵՄԻԱՅԱՆ

ԳԼՈՒԽ ԵՐԵՄԻԱՅԱՆ

ԳԼՈՒԽ ԵՐԵՄԻԱՅԱՆ ԳԼՈՒԽ ԵՐԵՄԻԱՅԱՆ

ԳԼՈՒԽ ԵՐԵՄԻԱՅԱՆ

Տ. Տ. ՄԿՐՏԶԻ Ա.

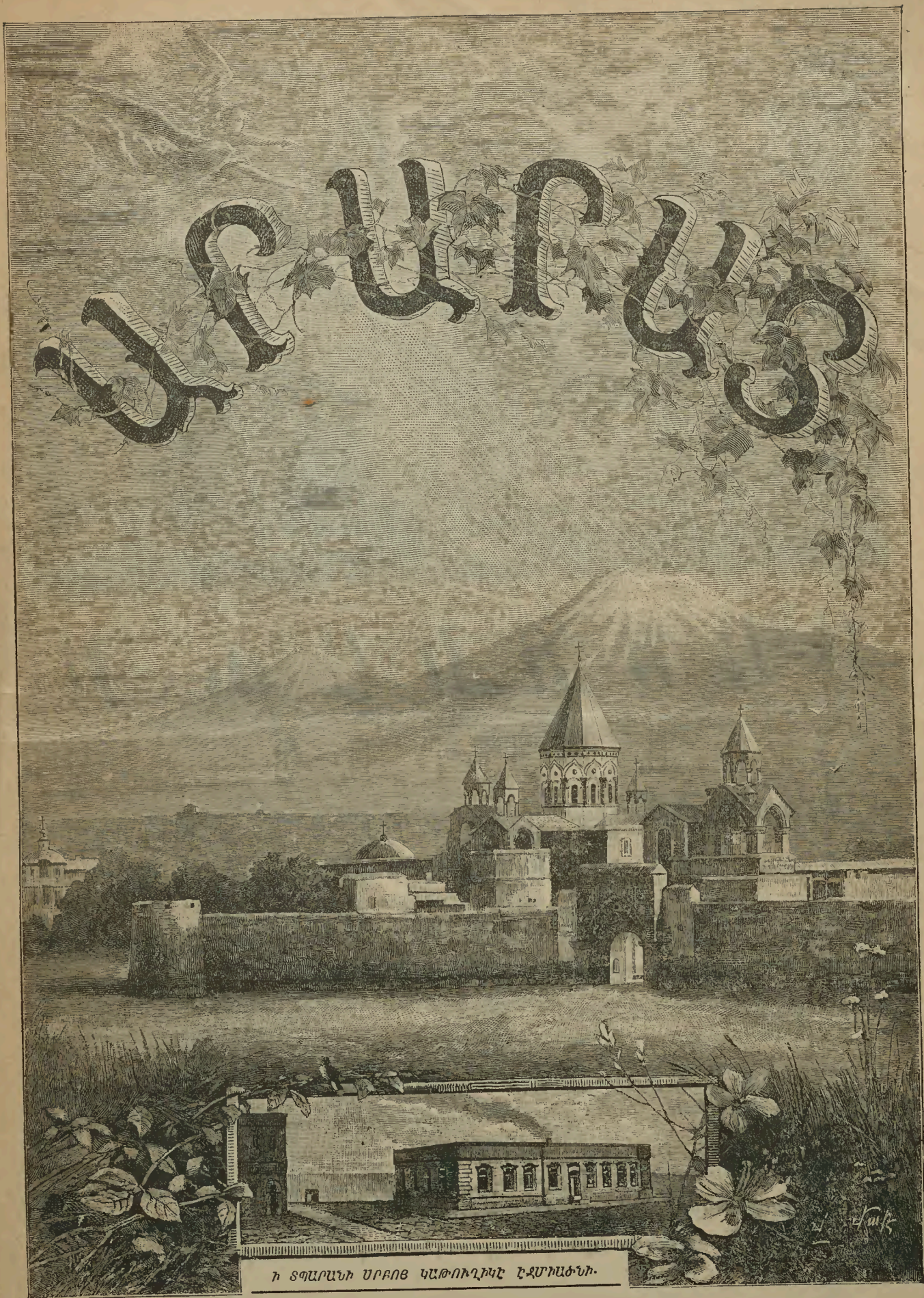
ՎԵՋԱՓԱՌ ԵՒ ՍՐՈՒՆԱԳՈՅՆ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍԻ

ԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՅՈՅ

ԳԼՈՒԽ ԵՐԵՄԻԱՅԱՆ

ԳԼՈՒԽ ԵՐԵՄԻԱՅԱՆ ԳԼՈՒԽ ԵՐԵՄԻԱՅԱՆ

ԳԼՈՒԽ ԵՐԵՄԻԱՅԱՆ

Ի ՏԳԱՐԱՆԻ ՍՐԱՌՑ ԿԱԹՈՂԻԿՆԷ ԷԶՄՈՒԺՆԻ.

Բ Ա Յ Ո Ի Ա Ժ Է

Ա Ր Ա Ր Ա Տ

ԿՐՕՆԱԿԱՆ՝ ԲԱՐՈՅԱԿԱՆ՝ ՊԱՏՄԱԿԱՆ՝ ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ ԵՒ ԱԶԳԱՅԻՆ

Ա Մ Ս Ա Գ Ր Ի

ԲԱԺԱՆՈՐԻԱԳՐՈՒԹԻՒՆԸ ԱՌԱՋԻԿԱՅ 1895 ԹՈՒԻ ՀԱՄԱՐ

Ռ 3 Խ Ե . Ք Ս Ա Ն Ե Բ Ո Բ Թ Ե Բ Ո Բ Գ Տ Ա Բ Ի . 1895 Թ .

„Արարատ, ը 1895 թուականի յունուար ամսից սկսուած կը հրատարակուի նոյն ծրագրով և նոյն դիրքով, իւրաքանչիւր համարը երկուսից մինչ Յ թերթ:

Առաջիկայ տարուանից „Արարատ, ը կը հրատարակուի նոր խմբագրական կազմակերպութեամբ և բազմաթիւ նոր աշխատակիցներ ղործակցութեամբ:

„Արարատ, ի բաժանմունքներն այսուհետև կունենան իւրեանց որոշ ծրագիրը:

I. ԿՐՕՆԱԿԱՆ ԵՆ ԲԱՐՈՅԱԿԱՆ.

1. Բացատրութիւններ և մեկնութիւններ Ս. Գրքից առնուած բնաբանների:
2. Բարոյներ:
3. Արօնական և եկեղեցական խնդիրների ուսումնասիրութիւն:
4. Եկեղեցական պատմութեան վերաբերեալ խնդիրների լուսաբանութիւններ և նոր վաւերացումների հրատարակութիւն:
5. Տեղեկութիւններ քրիստոնէական բոլոր եկեղեցիների մասին (կաթոլիկ, օրթոդոքս և բողոքական):
6. Արօնական մատենախօսութիւն:

II. ԳՐԱԿԱՆԱԿԱՆ ԵՆ ՊԱՏՄԱԿԱՆ.

1. Ինքնուրոյն և թարգմանական բանաստեղծութիւններ:
2. Գրականական քննադատութիւն:
3. Պատմական ուսումնասիրութիւններ:
4. Պատմական և գրականական երկերի հրատարակութիւն Ս. Լ. Ջմիածնի ձեռագրատնից:

III. ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ — ՄԱՆԿԱՎԱՐԺԱԿԱՆ.

1. Դպրոցական խնդիրների ուսումնասիրութիւն:
2. Ուսուցման եղանակների բացատրութիւններ:
3. Փորձնական և մշակուած դասեր զանազան առարկաների վերաբերութեամբ:
4. Մանկավարժական գրքերի քննադատութիւն:
5. Մանկավարժական նորութիւններ և մանրալուրջ ընդհանուր և ազգային:

IV. ԱԶԳԱՅԻՆ.

1. Առաջնորդող յօդուածներ եկեղեցական—ազգային խնդիրների մասին:
2. Եկեղեցի Հայաստանեայց (Ռուսաստանում, Տաճկաստանում, Պարսկաստանում և Գաղութներում):

V. ՊԱՇՏՈՆԱԿԱՆ.

1. Բաղուածքներ Վեհափառ Հայրապետի Առաջնորդներից:
2. Պաշտօնական զեկուցումներ Հայրապետական Գիւմնից—1. շրջաբերականներ. 2. Ուսումնարանական յանձնաժողովի որոշումներ և ըն:
3. Բաղուածքներ Ս. Լ. Ջմիածնի Սինօդի օրագրութիւններից:

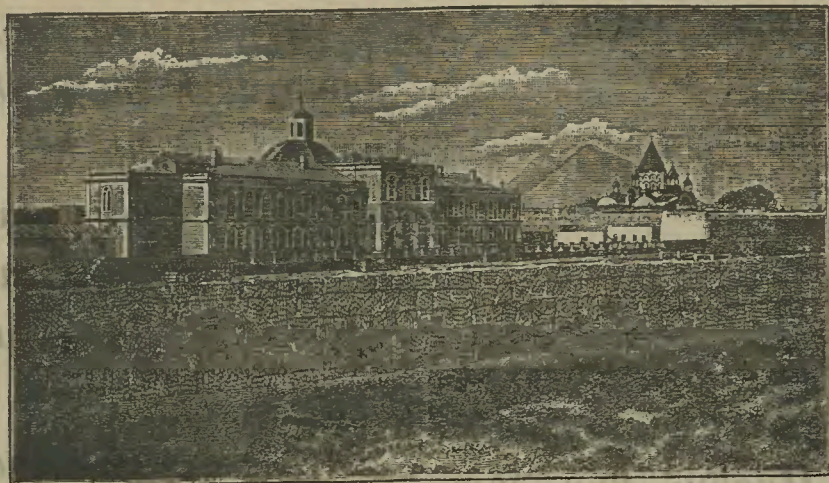
VI. ՅԱՅՏԱՐԱՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ:

Տարեկան բաժանորդագինն է Ռուսաստանի համար 4 ռուբլի.

Արտասահմանի համար 5 ռուբլի.

Բաժանորդ գրողները պէտք է դիմեն Լ. Ջմիածնի „Արարատ“ ի խմբագրութեան. այս հասցէով

ԹԿՄԻԱԶՅԻՆԷ ՐԵԴԱԿՅԱ ՅՈՐՆԱԼԱ „ԱՐԱՐԱՏ“ ԿՄԻ ՐԵԴԱԿՅԱՆ „ԱՐԱՐԱՏ“ ԵՏԽՄԻԱԶՅԻՆԷ
Խմբագրութեան հասցէները ուղիղ և որոշ գրել, որպէս զի կանոնաւոր ուղարկուին համարները:

Ա Ր Ա Ր Ա Տ

ԿՐՕՆԱԿԱՆ՝ ԲԱՐՈՅԱԿԱՆ՝ ՊԱՏՄԱԿԱՆ՝ ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ ԵՒ ԱԶԳԱՅԻՆ

Ա Մ Ս Ա Գ Ի Ր

ՌԵԼԻԳ. ԻԷ. ՏԱՐԻ.

ՀԱՄԱՐ ԱՌԱՅԻՆ.

ՅՈՒՆՈՒԱՐ 1894 Ռ.

Ազգիս Ա՛եհափառ Հայրապետը՝ Նոր տարու, Յիսուսի Օճնդեան Մկրտութեան և Իւր անուանակոչութեան առիթով՝ բազմաթիւ շնորհաւորական հեռագիրներ և նամակներ ստացաւ: Եւ ինչ տեղերից շտապելէին Ս. Իշմիաճնի Մայր Եթողիս Հայրապետասէր զաւակներն իրանց ջերմ՝ և եռանդուն զգացմունք սրփռել առ ոտս Նորին Ա՛եհափառութեան, կարծես մրցելով մին միւսի հետ՝ վայրկեան առաջ իրանց սրտաբուխ բարեմաղթութիւններ ներկայացնել Նորին Օ-

ծութեան: Ա՛եհափառ Հայրապետը որդեսէր զգացմամբ լսեց միառմի ամենքի և իւրաքանչիւրի բարեմաղթութիւններ, և ահա Իւր Հայրապետական գոհունակութիւն, լիասիրտ և լիաբերան օրհնութիւններ ծաւալում է ամեն ջերմեռանդ Հայերի վրայ, ուրախանալով ի սիրտ և ի հոգի, որ մերձաւոր և հեռաւոր զաւակներն այսչափ ջերմ համակրութեամբ միացած են իրանց Մայր Եթողիս հետ, Սիօնից խնդրելով փրկութիւնը, որի համար անմեռունչ և անզաւար աղերսում է երկնաւոր Հօրից Ա՛եհափառ Օճեալ Հայրիկը:

Ն Ձ Գ.

որին Վեհափառութիւն՝ Աստուածաբեալ Հայրապետն Ազգիս՝ նոր տարուց իւր ուշադրութիւն դարձնելով «Արարատ» ամսագրի վրայ հետեւեալ տնօրէնութիւններ հաղորդեց իսթագրական ժողովին եւ ժողովն Նորին Վեհափառութեան կտրքին համաձայն այս կերպով ծրագրեց «Արարատ»ի ընթացքը:

«Արարատ»ը պիտի հրատարակուի ամիսը մի անգամ, երկէջեան եւ մեծ դիրքով:

«Արարատի» յօդուածներ կը իսթագրէ մի առանձին Յանձնաժողով, որին կաշխատակցին միաբանութեան ձեռնհաս անձիք եւ ճեմարանի ուսուցիչներ: Կընդունուին նաեւ կարող ու գրագետ անձանց յօդուածներ եւ նիւթաւոր գեղեցիկ բանաստեղծութիւններ:

«Արարատի» նպատակ եւ ձգտումն է տալ ընթերցողներին թէ կրօնի եւ թէ բարոյակրթութեան դիւրամատչելի յօդուածներ, աշխատելով միշտ ժողովրդի բարոյական առաջադիմութեան համար:

Ռւսոյի «Արարատի» ծրագիր կը լինի՝ Կրօնական բաժնի մէջ՝ սուրբ գրքի բացատրութիւն պարզ լեզուով, քարոզ ընտանի ոճով գրուած, եկեղեցական կարգերի եւ կանոնների քննական լուսաբանութիւններ:

Պատմական բաժնի մէջ, Հայ ժողովրդի անցեալ կեանքից, Հայաստանի նահանգների, գաւառների եւ քաղաքների վրայ պատմական եւ աշխարհագրական տեղեկութիւններ, նկարագրութիւններ, հին ձեռագրերից, քաղուածներ, յիշատակարաններ, եկեղեցական սուրբ հայրերի կենսագրութիւններ:

Բարոյական մասին մէջ կը լինին բարոյագիտական յօդուածներ, դաստիարակու-

թեան գործնական եւ հանրա-
մատչելի մանկավարժութեան
վերաբերեալ նիւթեր:

Բանասիրական բաժնի
մէջ կրթիչ վեպեր, գուարճալի
առակներ, գրոց եւ քրոց, հին
եւ նոր առածներ, տնտեսական
տեղեկութիւններ եւլն:

Ազգային մասն կը պա-
րունակէ վեհափառ Հայրա-
պետի դիւանի տնօրէնութիւն-
ներ, սինօդի կարեւոր օրա-
գրութիւններ, ուսումնարան-
ների վերաբերեալ կարեւոր ո-
րոշումներ, եկեղեցական կեան-
քի տեսութիւններ:

Հիայոյս եւր, որ ընթեր-
ցող հասարակութիւնն տեսնե-
լով «Արարատի» ուղղութիւն,
քաջալեր կը լինի եւ կը նը-
պաստէ «Արարատի» առա-
ջադիմութեան թէ բաժանորդ
գրուելով եւ թէ պիտանի յօ-
դուածներ հասցնելով խըմբա-
գրութեան:

ՆՈՐ ՏԱՐԻ

1894. Յուն. 1.

յսօր հանդիսաւոր ընդունելութիւն
ուղեղի ունեցաւ Նորին վեհափա-
ռութեան մօտ, ժամը 8-ին առաւ. ըստ հա-
ւանդ սովորութեամբ լսուեց Ս. Եջմիածնի
ճաճարի վարդերի ձայնը, որ հրաւիրում էր
բոլոր միաբանութեան հաւարուել և գնալ
շնորհաւորելու Նորին վեհափառութեան Նոր
Տարին. ներկայ էին եպիսկոպոսներ, վարդա-
պետներ, սարկաւազներ և եկեղեցու սպա-
սաւորներ:

վեհափառը շնորհաւորելով միաբանու-
թեան Նոր Տարին, բարեհաճեց հետեւեալը
բարեմաղթել նորանց. — Դուք եկել էք իմ նոր
տարին շնորհաւորելու. շնորհակալ եմ: Իսկ
ձեր նոր տարին կշնորհաւորեմ և կբարեմաղ-
թեմ որ ամբողջ տարին անվտանգ, անխառ
պահպանէ ձեզ Աստուած:

Մեր ժողովուրդը նեղութեան մէջ է, Աս-
տուած ինքը պիտի այցելութիւն անէ, ես
կաղօթեմ առ Աստուած և կխնդրեմ, որ
դուք էլ միացնէք ձեր աղօթքը իմինիս հետ.
բաղմութեան ձայն միշտ լսելի է Աստուծոյ
առաջ. մենք մտածելով մեր ժողովրդի վի-
ճակի վրայ, չենք կարող մի հանգամանք
աննկատելի թողնել. եթէ մենք մեզ հոգե-
ւորականներիս բաղբառենք ժողովրդի հետ,
ցաւելով պիտի խոստովանենք, որ հոգևորու-
կանութիւնը շատ և շատ յետ է մնացած
ժողովրդից. ժողովուրդը այսօր իրաւաբանու-
թիւն էլ կհասկանայ, գիտութիւն էլ ունի և
ամեն բան կքննադատէ, սրովհետեւ կհաս-
կանայ այդ, իսկ հոգևորականներս շատ յետ
ենք: Թուել միառմի այստեղ այն պատճառ-
ները, որոնց շնորհիւ հոգևորականութիւնը
փոխանակ յառաջադիմելու՝ յետադիմել է,
յարմար չէ տեղն ու ժամանակը. յուսամ
որ ուրիշ առթիւ կարողանամ ձեզ բացատ-

րել այդ ցաւալի երեւոյթի հիմնական պատ-
ճառները: Եւ կառավարկեմ ձեզ ձեր գոր-
ծունէութեամբ, ձեր կեանքով յետ գնալ.
յետ գնալ ասելով կհասկնամ որ մենք հո-
գեւորականներս մեր կոչումով միշտ պէտք է
իբրեւ օրինակ մեր աչքի առաջ ունենանք մեր
նախահարց կեանքն ու գործերը. աշխատենք
նոյա շաւղով ընթանալ, բայց միեւնոյն ժամա-
նակ պիտի ջանանք ժամանակակից կեանքի
հետ էլ համակերպուիլ, նրա ընթացքը ըմբռ-
նել: Մեր նախահարցերը՝ Աստուծոյ, Մեսրոպ,
Ներսէսներ իրանց ժամանակ աշխատեալ են մեր
ազգի կրթութեան, նրա կրօնական, բարոյա-
կան դաստիարակութեան վրայ, ծաղկեցրել
են մեր գրականութիւնը, փայլեցրել մեր վան-
քերը և օրինակով ցոյց տուել, թէ մենք ինչ
պէտք է անենք, ինչ պարտաւորութիւններ
ունինք գէպի մեր ազգը: Իսկ այսօր նոր տա-
րուայ տութիւն բարեմաղթումեմ ինձ և ձեզ,
բոլորիդ շնորհաւոր նոր տարի, ցանկանում
եմ, որ մենք մեր մէջ ունենանք միաբանու-
թիւն և բարոյական ոյժ ժողովրդեան բազ-
մադիմի կրօնաց բաւարարութիւն տալու հա-
մար: Օրհնեալ լինիք:

Այս համառօտ բանախօսութիւնից յետոյ
Նորին Վեհափառութիւնն առաջարկեց միա-
բաններին իւր սուրբ աջը և իբրեւ Նոր տա-
րուայ անդրանիկ պարգև բարեհաճեց իւրա-
քանչիւրին մի մի փառակազմ օրացոյց և
իւր աշխատութիւններից «Հրաւիրակ երկրին
Աւետեաց» շնորհել: Միաբանները ակնածու-
թեամբ մօտենալով համբուրեցին Նորա աջը
և հեռացան:

Միաբանութեան ընդունելութեան ժամա-
նակ արդէն եկել և Վեհափառն ընդունարա-
նում սպասում էին ճեմարանի սաները իւ-
րեանց ուսուցիչների առաջնորդութեամբ:
Ներկայանալիս աշակերտներից մէկը՝ երկրորդ
լսարանցի, մի գեղեցիկ ճառով բախտ ունե-
ցաւ իւր ընկերակիցների և իւր կողմից բա-
րի և շնորհաւոր Նոր Տարի հայցելու Նորին
Վեհափառութեան: Վեհափառը բարեհաճեց

աշակերտներին մի քանի խօսքով բացատրել
թէ նոքա իբրեւ ճեմարանի սաներ ինչ պար-
տականութիւններ ունին, և թէ ինչ է սպաս-
ւում նոցանից: Նոքա սովորելով մի քանի
տարի ճեմարանի մէջ, շատ անգամ երիտա-
սարգական պարծենկոտութեամբ կարծում են
թէ շատ բան գիտեն, ամեն ինչ հասկանա-
նա: Իրաւ է, եթէ իրանք իրանց բաղդատե-
լու լինին գիւղացիների հետ, ժողովրդի չը-
կըրթուած դասակարգի հետ, բնական է որ
շատ է իրանց իմացածը, բայց ինչքան ջնջին
է այդ, եթէ օրինակ վերցնեն իսկապէս կըր-
թուած զարգացած մարդկանց: Ահա այդ տե-
սակ մարդկանց պիտի աշխատեն հասնել, նո-
յա պիտի օրինակ առնեն և շարունակ աշ-
խատեն: Աշակերտները աւարտելուց յետոյ
ժողովրդի մէջ մտնելով կամ իբրեւ ուսուցիչ,
կամ իբրեւ քահանայ՝ պիտի ցանեն բարի
սերմեր, նոքա իրանք պիտի դաստիարակեն,
առաջնորդեն ժողովրդեան գէպի բարին: Ապա
օրհնեց ուսուցիչներին, աշակերտներին, բոլո-
րին օրացոյցներ շնորհեց, իսկ լսարանցինե-
րին և ուսուցիչներին պարգևեց նաև «Հրա-
ւիրակ երկրին» Աւետեաց:

Հ. Խորէն Ժ. Վ. Ստեփանէի նախասահմա-
նեալ ծրագրով՝ հոգեւորականներից և աշա-
կերտներից յետոյ եկան կարգով ներկայանա-
լու Նորին Վեհափառութեանը տպարանի Ժա-
ռայողները թւով քսան և չորս հոգի իրանց նոր
կառավարչի առաջնորդութեամբ: Վեհափա-
ռը շատ անգամ է ցանկութիւն յայտնել տը-
պարանը բարեկարգած տեսնել, որն իւր ներ-
կայ խեղճ գրութիւնից դուրս գալով մեծ օ-
գուտներ կարող է տալ վանքին և միջոց կը-
տայ անընդհատ ի լոյս ընծայել մեր ձեռա-
գրաց մատենադարանում ամփոփուած նախ-
նեաց թանգազին յիշատակարանները: Այդ
յոյսով նա կարգել է նոր կառավարիչ, որի
վրայ մեծ պարտականութիւն է ընկնում և
այդ մտքով էլ խօսեց նոցա հետ՝ ընդունելով
նոցա շնորհաւորութիւնը:

Նա ինքը 35 տարի առաջ Պօլսից վարա-

գայ վանքն է տարել տպարան, այնտեղից Տարօն և անձամբ միջոց է ունեցել տպարանական գործի արուեստի հետ քսջ ծանօթանալ. ուստի պահանջում է գրաշարներից շտրելի ու շաղկապութիւն գործնեն արուեստի վրայ, պատիւ չէ բերում Մայր Աթոռի տնտեսական այնպիսի խեղճ բաներ տպել, մինչդեռ ներկայումս ամեն տեղ լաւ են տպում օրինակ Վիեննայում, բայց նոյն իսկ Մոսկվայում, Թիֆլիսում և այլն: Նշազանդութեամբ և խղճով կատարեցէք ձեր գործը: այնպէս որ նախանձելի լինի մեր Ս. Եջմիածնի տպարանի գրութիւնը և իմ յոյսերէն մէկը գոնէ դուք կատարէք: Աստուած ինքը ձեր թեւերուն ոյժ կտայ:

Ս. յնուհետեւ խումբ-խումբ ներս հրաւիրուեցին Վաղարշապատ գիւղի բազմութիւնը. համբուրելու Նորին Վեհափառութեան աջը և նորան շնորհաւոր Նոր տարի մաղթելու: Ժողովրդեան այդ բազմութիւնը յիշեցրեց մի րոպէ այն փայլուն ընդունելութիւնները, այն ժողովրդական մեծամեծ ցոյցերը, որ դեռ վառ են շատերիս յիշողութեան մէջ: Վանքի, սղանի սպասաւորներն էլ արժանացան այդ օրը համբուրելու Նորին Վեհափառութեան աջը և մի-մի օրացոյց նուէր ստանալու, որ տրւում էր նաև գիւղացիներին:

Յ Ո Ւ Ն Ո Ւ Ա Ր Ի 5 Ե Ի 6.

Արդէն բոլորուել էին երկու տարի և Ս. Եջմիածնի Աթոռը զրկուած լինելով Գաճախոյից, այնպիսի հանգիստւոր օրեր, ինչպէս են Նոր տարին, Զօրհնէքը և այլն՝ շատ էին կորցնում իւրեանց սովորական շուքից: Այս տարի բախտ ունեցանք տեսնելու հայրապետական Զօրհնէքի հանգիստւոր տեսարանը: Ճրագալուցի հանգիստւոր ս. արարողութեանը ներկայ էր Նորին Վեհափառութիւնը, տաճարը լի բազմութեամբ, Նախատօնակի ժամանակ մոմեր բաժանուեցին հոգևորականներին և աշակերտներին և երբ վերջացաւ

արարողութիւնը, բոլորը վառ մամերը ձեռներին շարականներ երգելով գնացին Սեղանատուն, Վեհափառը բոլորի գլխին, որ այդ երեկոյեան սեղանակից եղաւ միաբանութեանը: Արդէն ուշ էր, մութն ընկած, եղանակը սաստիկ ցուրտ, օդը սառցաբերեղներով լի, որոնք բազմութիւ մամերի լոյսի ճառագայթներից ցրանալով մի տեսակ խորհրդաւոր տպաւորութիւն էին թողնում նայողի վրայ: Ահա այդ սաստիկ ցուրտն էր պատճառ, որ միւս օրը Զօրհնէքի հանգէսը տաճարի մէջ կատարուեց: Տաճարը լի էր ժողովրդով, Վանքի Աւագ բեմը, ինչպէս լինում է հանգէսների ժամանակ, լայնացրած էր, ուր բարձրանալով Վեհափառը բազմեց աթոռի վրայ, իսկ եպիսկոպոսներն ու վարդապետները, շուրջառներ գցած շարէշար կանգնեցին երկու կողմերում: Բեմի մէջտեղում դրւած էր մի մարմարեայ աւազան ջրով լի, ուր և Նորին Վեհափառութեան ձեռքով օրհնուեց ջուրը:

Այդ օրը, երբ միաբանութիւնը ներկայացաւ Վեհափառին, Նա առաց.

« Եկեր էք Քրիստոսի ծնունդ. շնորհաւորելու, սրբազան եպիսկոպոսութեան, վարդապետների, սարկաւազների, Նս փոխադարձաբար ձեզի կըղարձեմ: Այսօր շատ խորհրդաւոր օր է, այսօր Քրիստոս աշխարհ գալով, մարդ դառնալով, խաղաղութիւն բերաւ աշխարհիս, հրեշտակներ աւետեցին այդ փրկարար լուրը երկրիս, երգելով բարձունքից, « Բառք ի բարձունս Աստուծոյ և յերկիր խաղաղութիւն », ես էլ կմաղթեմ ձեզի խաղաղութիւն, երջանկութիւն, վառ պի մենք այստեղ, այս Վանքին մէջ հաւաքուել եմք, հեռու աշխարհից, աշխարհային կեանքից, մենք ուխտեր ենք մտածել մեր հոգու համար, յուսալով արժանանալ երկնից արքայութեան և այդ է մեր նպատակ: Բայց ինչպէ՞ս կարող ենք հասնել երկնից արքայութեան. Քրիստոս ինքը այդ մեզ կսուփօրցնէ առելով, պէտք է երեխայի պէս արգար լինենք, նսցա պէս

միամիտ մանկական միտք ունենալու է. «Եթէ ոչ լինիլիք իբրեւ զմանկոյիս՝ ոչ կարէք մտանել յարքայութիւն երկնից. ևս ինքը այս հանդիսաւոր օրը ներկայացաւ մեզ մանկան կերպարանքով իւր մեզ ուսուցած անմեղութեան, արդարութեան պատկերով և մենք ամեն օր կալօթենք և կխնդրենք Աստուածունից Սիրտ սուրբ հաստատեալ յիս Աստուած և հոգի ուղիղ նորոգեալ ի փորի իմումս: Իմ ցանկութիւնս է ձեր մէջ հաստատուած տեսնել խաղաղութիւն, իմանալ որ դուք հոգւով և մոլոր վերանորոգուած էք մանկանց պէս և կարժանանաք երկար տարիներ այստեղ միախմբուել և տօնել այս հանդիսաւոր տօնը: Աստուած օրհնէ և երջանկացնէ ամենիդ:

Միտքանութիւնից յետոյ ներկայացան դարձեալ աշակերտները, հաշտարար դատարարը, գաւառապետը, փոստի կառավարիչը և գիւղի հասարակութիւնից շատերը:

Վեհափառը այդ բոլոր ժամանակի ջնացելով միշտ ներկայ էր լինում եկեղեցական տարտըղութեանցը և այնքան մարդիկ էր ընդունում իրան շատ լաւ էր զգում:

Յ Ո Ւ Ն Ո Ւ Ա Ր Ի 15.

Այսօր Նորին Վեհափառութեան անուանակոչութեան տօնն էր. երրորդ անգամն էր արդէն, որ միաբաններս այս կարճ ժամանակում պիտի համախմբուած բախտ ունենայինք ներկայանալու Նորին Վեհափառութեան: Այդ օրը լինելով նաև Յովհաննու Մկրտչի տօնը՝ աւանձին շքեղ հանդիսակատարութեամբ է կատարուում: Մայր Տաճարում ինչպէս յայտնի է, հարաւային պատում: Ս. Իջման տեղի հանդէպ, Յովհաննու Մկրտչի անուանով աւանձին սեղան կայ շինած, ուր պահուում է Ս. Միւռօն օրհնելու անօթը, որի վրայ մշտապէս կանթեղ է քաշ արած: Ամեն մի ուխտաւոր Ս. Էջմիածին գալով պարտք է համարում այդ սուրբ անօթը համբուրել: Երեկոյեան, ամսի 14-ին, այդ սե-

ղանը զարդարած էր և նրա առաջ կատարուեց ժամասացութիւնը և հանդիսաւոր նախառօնակը. Հայրապետը եկեղեցի իջաւ մեծաշուք թափորով. Վեհափառը ինքը բուրվառեց միաբաններին և բազմաթիւ ժողովրդեան: Տօնի առաւօտը բոլոր միաբանները, աշակերտները և հանդիսականները ժամը իննին հաւաքուեցին Մայր Տաճար, ուր Վեհափառի գալուց յետոյ սկսուեց Հայրապետների համար յատուկ սահմանած մաղթանքը, որից յետոյ մի լսարանցի աշակերտ ճառ կարդաց: Անմիջապէս յետոյ սկսուեց պատարագը, իսկ ժամի երկուսից մինչև 3-ը պաշտօնական փառահեղ ճաշ տեղի ունեցաւ Վանքի սեղանատանը: Ի պատիւ Նորին Վեհափառութեան Այդ ճաշին հրաւիրուած էին ժողովրդականներից բազմաթիւ հիւրեր, Վաղարշապատի բոլոր պաշտօնեաներ և Երևանից Վեհափառի տօնը շնորհաւորելու եկած հիւրերը: Սեղանը շատ կանոնաւոր էր, նրա վրայ հսկում էին հէնց այդ օրը իւր պաշտօնի մէջ մտած նոր ծախսարարապետ Գեր. Ներսէս Եպիսկոպոսը և չորս սարկաւազներ: Սեղանի վրայ առաջարկուեցին կենաց բաժակներ, որ ընդունուում էր իւրաքանչիւր անգամ կեցցէներով:

Առաջի բաժակը առաջարկողն էր Նորին Վեհափառութիւնը:

Աշխարհումս երկու բան կայ, որ միշտ երկու բան կյիշեցնէ. հանելուկ չէ ասածը, այդ ամեն մէկը գիտէք, երբ աչքներս վերեւ, դէպի երկինք կյառենք, կապոյտ երկինք կնայենք, Ամենակարող Աստուած կյիշենք, երբ երկիր կգիտենք, այտեղաց կարգ ու կանոնները, մեր մաղկային կենցաղավարութիւնը քննելով, երկ իշխանները, մեր Կայսրը կյիշենք:

Կայսրն է, որ երկրիս խաղաղութիւն պահպանէ, Նրա շնորհիւն է, որ մենք տեղ նստած հանգստութիւն, ապահովութիւն կվայելենք, կիսաւաքանենք, կօրհնենք Նրա կեանքը. կարգ ու կանոնի պահպանում և ներկայացուցիչը Նա է, կեցցէ մեր Կայսր:

որորը յոտնկայս լսելով Հայրապետի խօսքերը
իաճայն ձայնակցեցին և պատասխանեցին
րկար կեցցէներով: Աշակերտական խումբը
բզեց «Տէր կեցո՛ղ զկայսրն մեր: օրհնեցը:»

Գաւառապետի օգնականը առաջարկեց Նո-
ին Ահաթառութեան կենացը, բարեմաղթե-
րով Նորան երկար և գործունեայ կեանք իւր
հօտը: Հովուելու և միտթարելու համար:
Հոռեցին երկար կեցցէներ ինչպէս բոլոր ժա-
նանակ այս անգամ և ս չեմարանի երգեցիկ
խումբը իւր ներգաշնակ երգեցողութեամբ եր-
գում էր կենաց բաժակին «Թող բարձրացնեն»,
երգը: Ահա այդ ժամանակ խորէն ծ. Կ. Ստե-
փանէն, որ ինչպէս միշտ, այս անգամ էլ կանգ-
նած էր Ահաթառութեան մօտ, Նրա հրամանները
կատարելու, առաջ անցաւ միաբանից կարգը
և այնտեղից մեծ ոգևորութեամբ զրուատեց
Նորին Ահաթառութեանը միաբանութեան
կողմից, յայտնելով այն միտքը, թէ ամբողջ
ազգը և մենք միաբաններս անհուն սիրով
և սրտով միացած լինելով Նրա անձի հետ,
ոգևորուելով Նրա անցած փայլուն գործերով,
անչափ ուրախացած ենք այսօր Նրան մեզ Պետ,
Գլուխ տեսնելով, Ս. Էջմիածնի Հայրապետա-
կան գահիցից բազմած: Մենք ամենքս էլ
յոյսերով լի ենք, որ Նա կառավարողէ՛ մեզ
դէպի այն լոյսը — յառաջագիծութիւնը, որ
Նա քարոզել է իւր կեանքում: Աշակերտները
երգեցին «Տէր կեցո՛ղ մաղթանքը:»

Ահաթառը նորից բարեհաճեց կենաց բա-
ժակ առաջարկել յայտնելով այն միտքը, որ
սիրում է յաճախ կրկնել.

«Խորէն վարդապետ մեծ - մեծ գովեստից
խօսքեր շուրջեց ինձ համար. բայց ես կճա-
նաչեմ՝ զիս՝ այդ մեծաշնչին բառերէն երբէք
իմ սիրտս չի բարձրանար: Վասն զի գիտեմ
թէ մի մարդ, այն էլ իւր ծերութեան հասա-
կում, միայն ոչինչ կարող է գործել առանց
օգնականի: Գիտեմ՝ ու կը հաւատամ, որ իմ
փոքրիկ հօտ՝ Հայոց Ժողովուրդն ինձ պիտի
օգնէ, այլ իմ մերձուոր և անմիջական օգնիչ-
ը դուք էք, սրբազան եղբարք, և համայն

միաբանութիւն սուրբ Գրիգորի տան, որոնք
ինձ հետ միացած՝ պէտք է աշխատենք երկրին
և մեր ժողովրդեան համար:

Աւստի կառավարիւմ իմ այս բաժակ բոլոր
իմ գործակից միաբանութեան կենաց համար,
որ հաւատարիմ մնալով իրենց ուխտին, ի մի
սիրտ և հոգի աշխատին ի փառս Աստուծոյ
և ի պայծառութիւն սրբոյ Աթոռոյ:

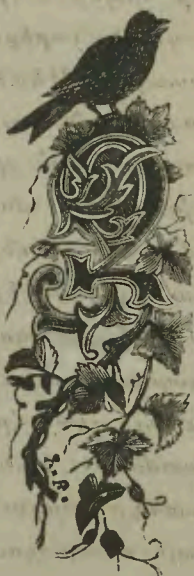
Այս բաժակը միւսների նման ընդունուեց
բուն ոգևորութեամբ, իսկ աշակերտները
երգեցին «Ի բիւր ձայնից բնութեան շքեղ»
հրաշալի երգը: շաշը արգէն վերջացել էր,
Ահաթառը օրհնելով՝ մեկնեց: Ահաթառի
յառաջ հրամանաւ առանձին հոգացողու-
թիւն եղաւ աղքատներին ու խեղճերին, որոց
համար առանձին սեղան կազմուեցու:

ՄԵՍՐՈՎԻ Վ. Տ. ՄՈՎՍԻՍԵԱՆ:

ԿՐՕՆԱԿԱՆ

ՔՐԻՍՏՈՍԻ ԾՆՈՒՆԴԷ

«ԱՀԱ ԿՈՅՍ ՅԴԱՍՏԻ
ԵՒ ԾՆՏԻ ՈՐԴԻ, ԵՒ ԿՈ-
ՉԵՍՏԵՆ ԶԱՆՈՒՆ ՆՈՐԱ
ԷՄՄԱՆՈՒԷԼ, ՈՐ ԹԱՐԳ-
ՄԱՆԻ՝ ԸՆԴ ՄԷՁ ԱՍ-
ՏՈՒԱԾ,» ԵՍԱԹԻ, Է. 14:

արթուցիչ սուրբ ձայն է՝ այս
մարգարէի ձայն, խորայէլի մը-
խիթարիչ ձայն: Անցան գա-
րեր, խորայէլը զօրանում էր՝
պայծառ ապագան նախատես-
նելով: Կորցնում էր մարդ իւր
ներքին մտիթարութիւնը մար-
գարէի ձայնից լցում էր յու-

սով և մտիթարում երկպառակեում էր ին-
քն իւր մէջ, աղերսական աչք էր գարձնում
Նորա վրայ, որ պէտք է գար: Քանի - քանի

ժամանակ առաջ էր, երբ դեռ Յակոբ նա-
հապետը պառկած մահուան մահճի մէջ՝ մը-
խիթարում էր իւր որդիներին. «Մի պակա-
սեցէ իշխան ի Յուդայ և մի պետ յերանաց
նորա, մինչև եկեսցէ նա, որոյ իւրն է հան-
դերձեալքն. և նա է ակնկալութիւն հեթա-
նոսաց:»¹ Այս էր պարգևում նահապետն
իւր որդիներին և այս մեծ ընծայ էր, վասն
զի կանխատեսութիւն էր այն անձի, որ ան-
վերջ մխիթարիչ պէտք է լինէր ամենքին.
մինչև անգամ «նա է ակնկալութիւն հեթա-
նոսաց»:

Դու խորայել, այդ ի՞նչ մխիթարութիւն էր.
դու սեփական ժողովուրդ Աստուծոյ, այդ ո՞վ
պէտք է գար. դուք որդիք Ադամայ, ի՞նչ էիք
կորցրել և նա ի՞նչ պէտք է տար: Աստի խո-
սէ՛ խորայել, ձայնիկդ է՝ մեզ խրատ:

Ի՛նչպէս ողբալի է այն օրն, երբ Ադամն,
առաջին մարդն, անհնազանդութեան մէջ ըն-
կաւ: Ստեղծեց Աստուած նորան, զբախտի
մէջ դրաւ նորան և նա երջանիկ էր. նա վա-
յելում էր Աստուծոյ ներկայութիւնը, նա Աս-
տուծոյ շողերի տակ բարեկեաց էր. և նորա
մէջ բարւոյ ձգտումն ու տրամադրութիւնը
տիրող էր: Նա՛ որ միացած էր Աստուծոյ հետ,
կղզւոր թշուառութիւն. նա՛ որ վայելում էր
Աստուծոյ շնորհը՝ կհակուէր գէպի չարիք:
Բայց մարդը չիմացաւ այս. բախտաւորութեան
մէջ ո՞վ կմոռէ թէ՛ անբախտութիւն կայ:
Եկաւ սատանան օձի պէս սողալով, նա՛ որ
աստուածանալ, կամեցաւ՝ վռնդուեց ան-
դունդի մէջ. նա նախանձում էր մարդուն,
ուտի և քաղցր խօսքերով ձայնեց՝ թէ կեր
այս պտուղն և գու Աստուած կգառնաս:
Պտուղը հնազանդութեան առարկայ էր. ու-
տել՝ ըմբոստութիւն էր Աստուծոյ դէմ, հը-
պարտանալ էր Աստուծոյ նկատմամբ. ծանր
մեղք էր այդ, որ պէտք է բաժնէր մարդուն
Աստուածանից, զի մեղք միայն օտարացու-
ցանէն զմեզ յԱստուծոյ:

1. Ծննդ. խթ. 10.

Եւ ի՞նչ ինքնահաւանութիւն. նա
արարած էր և ուզում էր լինել
րան ստեղծել, նորան հոգի էր փ-
նութիւն էր տուել և սրից կախու-
րա շունչը: Անհնազանդութիւն,
քան երախտազանցութիւն: Ասկայ
մեղսագործութիւնն էր. մարդն ընկ-
րացաւ Աստուածանից, խոնարհուեց
րին և երկիրը քաշեց նորան գէպ.
Մինչդեռ հոգեւոր զօրութիւնը նոյ
ջանկացնում էր, երկիրը քաշեց նո-
հնչեցրեց Աստուծոյ խօսքն. «հոյ է իր
դարձցիս»:

Երկպառակուեց մարդը. հոգին ձգու-
գէպի իւր առաջուայ երջանկութիւնը,
մարմինը՝ ծանր մեղաց տակ էր: Մա-
իշխում էր նորա վրայ, վասն զի Աստու-
նից այլ ևս չէր զօրանում՝ նորա հ-
Մարգիկ ընկան թաւալւեցան մեղքի մէ-
ահա սոսկալի օրէնքը ծանրացաւ նոցա վ-
տաժանելի լուծ էր այդ ամեն տեղ. մ-
տքնում էր, ջարդւում էր և անասնի
խորտակւում էր օրէնքի տակ և զգում
որ իւր մեղքերի մէջ լուծ պէտք է կրէ ի-
թող սատանայի լծալարութեամբ: Մայ
քարկոծւում էր, մորթւում էր գազանի նմ-
աշխարհը լծի տակ էր և չէր ուղղուում
սըն զի մարմինն էր տիրող մեղսական
թեամբ: Հոգեւորի բարձրութեան մէջ էր,
ուղեցաւ աստուածանալ, ուտի և ընկ-
մարմնաւոր ստորութեան մէջ հաւասարեց-
անասնոց և անբանից:

Խորայելից ձայներ իւրան տառապանքի. վր-
կութիւն էին գոչում և Աստուած պէտք
փրկէր: Ընկնում էր խորայէլն, այդ յոյսը զ-
րացնում էր նորան. բարձրանում էր, այ-
յոյսը պահում էր նորան: Եկաւ Դու ի՞թ մար-
դարէն և բարձրացրեց իւր պետութիւնը յաղ-
թական փիճակի, սակայն ժողովուրդն աղ-
գայումն էր սպասում իւր Օծեալին. եկ-
և Սողոմոն և իւր տէրութիւնը ամենաճ-
վառքերի հաղորդեց. սակայն թէ Գաւիթ մա-

գարէն և թէ Սողոմոն իմաստունն Օծեալին էին փառաբանում իւրեանց քնարներով:

Իսրայէլը խոնարհուել էր. իւր ոյժերի վըրայ կտրել էր իւր յոյսը. տեսնում էր, որ իւր կեանքի թելը Սաեղծողից է կախուած, Աստուծոյ տուած կենդանութիւնն ու զօրութիւնն է միայն նորան պահողը. նա ուշքի էր եկել և մարգարէն գոչում էր. «Ծնցի որդի, և կոչեսցեն զանուն նորա Եմմանուէր:

Աստուածանից էինք պառակտուել և Աստուած էր լինելու «լնդ մեզ»: Անդունդ էր բացուել մեր հոգու և մարմնի մէջ, Աստուած պէտք է վերացնէր այդ: Օտարացել էինք Աստուածանից, և Աստուած պէտք է հաշտեցնէր: Պառակտուելով Աստուածանից, յաւիտեան չէինք կարող ազատուել մեղքերի ճանկերից. Աստուած պէտք է այդ բոլոր մեղքերի պատիժը կրէր, մտնէր այն դրութեան մէջ, յորում սուգուած էինք, բռնէր ամուր ձեռքով և բարձրացնէր մեզ, գնէր մի ճանապարհի վրայ, որ տանում է դէպի Աստուած, որպէս զի այնուհետև մօտեցած Աստուծոյ, զօրանայինք նորանից և տիրէինք մեղքերի վրայ:

Այսօր կատարուեց մարգարէի խօսքը. Աստուծոյ Որդին, Բաճն Աստուած իջաւ իւր բարձրութիւնից և ծնուեց կոյսից: Աստուած ծնուեց. ի՞նչ մեծ խօսքեր են: Աստուած ծնուեց, կսց գորանից աւելի մեծ պարգև մարդկութեան համար: Արարիչը խանձարուրի մէջ. Արարիչն իւր արարածի գրկում: Արարիչը մանկական հասակում:

Անհաղանդութեան հետեանք էր ծնունդըն. Արարիչը ծնուեց մարդկապէս և սրբագործեց մարդու ծննդաբերութիւնը: Հպարտութեամբ գերի դարձաւ մարդ իւր մարմնին և մեղքերի ստրուկ. Արարիչը մարմնացաւ, բարձրացրեց այդ հոյապատեանը, մարբեց և ոչնչացրեց նորա մեղքերը: Պատիժ էր դարձել երկիրը մարդուն համար, չարչարանք էր. փար ու ցանքը. մարգացաւ Աստուած, քայլեց իւր Աստուածային ոտերով երկրի

վրայ և սրբեց նորան. մտաւ արտերի մէջ, ծաւալեց իւր շնորհն նոցա արգիւնաբերութեան վրայ և մարդու դառն քրտինքը քաղցրացրեց: Այլ ևս երկիրը պատիժ չէ, այլ պարգև Աստուծոյ. մարդու մարմինը պղծութիւն չէ, այլ աստուածային բարութեան գործիք. հոյ դառնալը թշուառութիւն չէ, այլ վերջին յաղթանակ հոգու ճշմարիտ գործունէութեան: Մահն այլ ևս կորուստ չէ, այլ վերջ ժամանակաւոր կեանքի և սկիզբն յաւիտեանականի:

Աւրեմն ինչպիսի մեծ սիրոյ ապացոյց է այս մեծ իրողութիւնը մարդկութեան պատմութեան մէջ: «Այնպէս սիրեաց Աստուած զաշխարհ, մինչև զՈրդին իւր Միածին եւ, զի սամնայն որ հաւատայ ի նա՝ մի կորիցէ, այլ ընկալցի զկեանսն յաւիտեանականս»: ¹

Որչափ անսահման է Աստուծոյ սէրը դէպի մեզ, որչափ ընդարձակ է Նորա գովթը դէպի մարդկութիւն: Մենք հեռացանք Նորանից և ընկանք, Նա մօտեցաւ մեզ և բարձրացրեց, մենք կուրացանք հեշտալի ժամանակաւորով և չդիմեցինք դէպի Նա, իսկ Նա ողորմեց մեզ և ինքն եկաւ և տարաւ դէպի Աստուած ի հաշտութիւն:

Աստուած մանուկ. Աստուած պատանի. Աստուած երիտասարդ. դու ինքնահաւան մարդկութիւն, ստրանից աւելի մեծութիւն կուզես. դու հպարտ մարդ, առաւել ևս բախտ կուզես: Զկարողացար մնալ արքայութեան մէջ, բերաւ արքայութիւնը քո մէջ, զրկեցիր քեզ երջանկութեան շողերից, դրաւ քո մէջ երջանկութեան հիմնաքարը: Ահա, կուզես, կլինիս միշտ արքայութեան մէջ. կուզես կղօրանայ երջանկութիւնը քո մէջ, չես ուզի՝ «սրիւն քո ի գլուխ քո եղիցի»:

Նա՛ որ քո ստեղծողն է, ծնուեց և եղաւ «Որդի Մարդոյ», որպէս զի և քեզ «Որդի Աստուծոյ» դարձնէ: «Ծնաւ ըստ մարմնոյ՝ զի դու ծնցիս ըստ հոգւոյ: Ծնաւ ի կուռէ՝ զի

1. Յովհ. Գ. 16. 2. Ընթրհալի. էջ, 24.

դժւ ծնցիս յաւտղանէս: ² Առաջին ծննդիցդ կորստի մասնութեացար, այս վերծանութեամբ գտնուում ես: Եւ մարդկային էր ծնունդդ և անջատուեցար քո երջանկացուցիչ Հոգուց, այսօր ծնւում ես Հոգւոյ և փրկւում ես ճշմարտապէս:

Մկրտուեց Քրիստոս խոնարհութեամբ ջրի մէջ՝ որով ցոյց տուաւ թէ չունի հպարտութեան փշրանքն անգամ և ահա իջաւ Ս. Հոգին Նորա վրայ՝ տեսանելի կերպարանք առնելով: Սորանով Քրիստոս սրբագործեց ջուրն և սրբիչ դարձրեց իւր հաւատացողներին համար: Ըստ այսմ պէտք է խոնարհուենք և զգանք մեր անգորութիւնն, հաւատքով դիմենք դէպի Քրիստոս, որպէս զի զօրացնէ մեզ՝ լուանալով մեր մեղքերն և Ս. Հոգւոյ շնորհը տալով: Աստի «թէ ոչ որ ծնցի ի ջրոյ և ի Հոգւոյ» ոչ կարէ մտնել յարքայութիւնն Աստուծոյ: ¹ Ինքն ևս օրինակ տուաւ՝ երբ մկրտուեց. եկաւ դէպի Բորբանան խոնարհութեամբ, ոչ թագաւորական հանդէսով և ոչ հայրենի ճոխութեամբ, որպէս զի ամենքն ևս չտատամնէին մօտենալու Նորան և վայելելու Նորա քաղցր ճառագայթները: Խըմբով չեկաւ, որ չտեսն թէ դաշն է հաստատել: Եկաւ բոլորից առաջ, որպէս զի տեսնեն Նորան և խմբուեն, որպէս ճեւեղն արծիւի շուրջը, որպէս հալածուածներ և տըքնածները Նորս փրկարար հովանու տակ:

Ձարհուրեց Յովհաննէս Մկրտիչ և վախեցնալով այդպիսի հպարտութիւնից, չուզեցաւ կատարել այդ մեծ գործը, կարճես ասելով՝ «դիմրդ խոտոյ հնար է մերձենալ ի հոյս բռնութիւն և ոչ կիզանել»: ² Քրիստոս հրամայեց մկրտել, որպէս զի ցոյց տայ այդ վերջին ծայր խոնարհութիւնն, սրից յետոյ փառաւորուեց հրաշապէս: «Աւնել և ուսուցանել» — այս էր մեր Տիրոջ հիմնական սկզբունքը: Իսկ թէ որքան անմասն խոնարհութիւն ցոյց տուաւ, երևում է Մկրտչի նախասացեալ մար-

գարէութիւնից՝ թէ «որ զկնի իմ գայ» հոգւաբան է քան զիս, և ես չեմ բաւական բառնալ զկօշիկս նորա: ³ Ահա թէ ունէր խոնարհութիւն՝ Աստուածամարդն, ահա թէ ունից է մկրտում՝ Օծեալը:

Խոնարհութեց Քրիստոս երեսնամեայ, խոնարհութեց և ջախջախեց մարդկային հպարտութիւնն այդ հասակում, վասն զի այդպիսի հասակում պէտք է հպարտացած և ընկած լինէր առաջին մարդը: ⁴ Բայց յետոյ սկըսաւ ինքն ևս մկրտել և հաւատք քարոզել, մկրտել ի Հոգին Սուրբ և ի հուր և քարոզել հաւատալ և սրտով դառնալ դէպի մարդացեալ Աստուածը, միանալ Նորա աստուածացեալ մարմնի հետ, որպէս զի բարձրացնէ և տանէ մարդուն դէպի այնտեղ, որտեղից գլորուել էր տառապանքի մէջ:

Բայց մարդիկ սխալական են և կարօտ են մշտական կապակցութեան Քրիստոսի հետ, և ահա Քրիստոս հաստատեց իւր աստուածացեալ մարմինն և արիւնը: Նա տուաւ և Ս. Հոգին, որ բնակւում է իւրաքանչիւր հաւատացողի սրտում և առաջնորդում նորան դէպի ճշմարիտ և յաջող գործունէութիւն, ըստ որում «առանց հաւատոց անհնարին է զՍուրբ Հոգին բնութենել»: ⁵

Եւ քանի մեծ գտնւ է հաւատքն, քանի մեծ գործիք է Ս. Հոգին և Քրիստոսին իւր մէջ բնակեցնելու: Այդ հաւատքով ենք զօրանում և Աստուծոյ գործակից դառնում, այդ հաւատքով ենք ճանաչում Աստուծոյ, վասն զի «հաւատք հասուցանեն ի ծանօթութիւն փառացն Աստուծոյ»: ⁶ Եւ որովհետեւ Աստուած է իսկական ճշմարտութիւնը, քանիցս պէտք է կրկնել իւրաքանչիւրի համար, որ ունի հաւատք, Քրիստոսի աւետարանչի անմահ խօսքերը, «ծանիլիք զճշմարտութիւնն, և ճշմարտութիւնն ազատեսցէ զձեզ»: ⁷

1. Յովհ. Գ. 5. 2. Հնորհալի. անդ. 65.

1. Մատ. Գ. 11. 2. Հնորհալի. 66. 3. Եղիշէ. մատենագր. էջ. 313. 4. Յաճախ. էջ. 152. 5. Յովհ. Ը. 32.

Հոգևոր է մեր փրկութիւնն և հոգևոր է մեր հաղորդակցութիւնն Աստուծոյ հետ: այդ հոգևոր հաղորդակցութիւնից զօրանում ենք և մարմնապէս: Անոեռանելին տեսանելի դարձաւ, որպէս զի տեսանելի միջոցով զարթնի մեր հոգին և բարձրանայ: Անմարմինը մարմնացաւ, որ Նորա մեղսաքաւիչ մարմնով փրկուինք: Հաւատքով տեսանելով Քրիստոսի մարմինը, տեսնում ենք Նորան իւր բացարձակ փառաց մէջ. «Իսկ տեսեալ ուրուք զԱստուծանդէն ի նոյն միացաւ ի նման»: ¹ Եւ ի՞նչ աւելի երջանկութիւն, քան միանալն Աստուծոյ հետ:

Ահա որքան սերտ կապերով կապում է մեզ Քրիստոս Աստուածութեան հետ: Նա մեզ փրկեց, մեր մարմինը սրբեց և Աստուծացրեց, կենցաղավարութեան օրինակ և հրահանգ տուաւ և՛ այդ ամենին իբրեւ պատկերով տուաւ՝ որ հաւատքի ոյժով զօրանանք՝ եթէ իւր մէջ բնակուինք և Նա մեր մէջ: Ըստ այսմ և տուաւ մեզ Ս. Հոգուն, որ բռնակարան հաստատելով հաւատացող մարդուն մէջ, առաջնորդում է Նորան դէպի բարին, դէպի Աստուծային կամքին, համաձայն, դրդում է խոյս տալ չարիքից Աստուծոյ բանին հակառակից, ըստ որում և պահպանում է Նորան սյնակիս կենսքի յաջողութեան մէջ, որ առաւելագոյն արժանիքն ունի Աստուծոյ արքայութեան համար: Ուստի և մեր ոսկեգրիչ ս. Հայրն Եղիշէ գրում է գեղեցկապէս. «Զօրութիւն Հոգւոյն վերայ ի վայր խոնարհեցաւ և հաւատք ներքոյ ի վեր կանգնեցաւ, և բռնէ հարեալ զզօրութիւնէն հաստատեալ կայ ի վերջնոյն, զի ձգելով ի վեր կորդեսցի»: ² Ինչպէս Քրիստոս խոնարհութեամբ եկաւ մեզ փրկելու, նոյնպէս և Ս. Հոգին իջնում է դէպի մեզ. Նա ուզում է մեզ ճանկել և որսնում է մեր հաւատքն, որից և պինդ բռնելով ձգում է դէպի վեր:

դէպի փառաւորը, դէպի Աստուծային:

Ահա ևս ի՞նչ քանի ահագին է տարբերութիւնը հպարտութեան և խոնարհութեան մէջ. հպարտութիւնը գլորեց մարդուն դէպի անդունդ, իսկ խոնարհութիւնը բարձրացրեց նորան դէպի Աստուծութիւն: Այդ է որ ասում է Քրիստոս՝ «Որ բարձրացուցանէ զանձն՝ խոնարհեցի, և որ խոնարհեցուցանէ զանձն՝ բարձրացի»: ¹

Արդ՝ ամբարտաւանութիւնն օտարացնում է մարդուն Աստուծանից, կարծել է տալիս թէ Աստուծայնելու է, տանում է դէպի անկում, դարձնում է անցաւորի ստրուկ և լոկ, երկրային, զրկում է նորան Ս. Հոգու իմաստութիւնից, սուտի և երկրի բարիքները սկսում են նորան տանջել և չարչարել, նեղել և վշտացնել: Ընդ նմին և գազանանում է այդպիսի մարդն, վասնորոյ և օրէնքը դնում է նորա վզին իւր լուծն և լծի վրայ խստաօհրա լծավարին:

Մինչդեռ խոնարհութիւնը մարդուն մօտեցնում է Աստուծոյ, զգալ է տալիս որ ինքըն արարած է և Աստուծոյ զօրութեան կարօտ, ամուր հաւատք է վարթեցնում՝ դէպի Աստուած և դէպի Քրիստոս՝ դարձնում է յաւիտենականի ժառանգ և Աստուծոյ որդի, բարձրացնում է դէպի Աստուծային: Աստուծոյ պատկերն է վերականգնում անգործ:

1. Մատթ. ԻԳ, 12. Տես և «Հրաւիրակ Երկրին Աւետեաց» էջ. 8.

«Որ ի գահ չորեքկերպեան փառք ընդ Հօր բազմեր յերկինս».

Լոյսն անմատչելի միշտ զնովաւ պարածածուկ,

Ի մատաղ Առսին ի գիրկ գրգուեալ եղև որպէս Մանուկ:

Եւ որում չբաւեր տեղի երկնից տաճար լայնակամար:

Խոնարհեալ նուաստացաւ բովանդակեալ ի փոքրիկ այլ:

Զի նորին խոնարհելովն բարձրացուք մինչ ի յերկինս».

Եւ մարմնովն նուաստացեալ մեծանայցեմք ի հոգիս»:

1. Եղիշէ. անգ. 326. 2. Մատենագրութիւն.

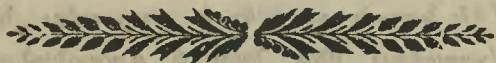
տումէ օրէնքի լծից և Ս. Հոգու սրբանուէր
գործիք շինումն որին համար վայելքներ են
ամբողջ աշխարհի կայքն ու գոյքը:

Խոնարհութիւնը մարդուն հրեշտակէ դարձ-
նումն ամբարտաւանութիւնը — հրեշտակին
սատանայ:

Դու Հայ ժողովուրդ, միթէ կուզես ամ
բարտաւանութեամբ հպարտանալ:

Ո՛հ, ոչ. դու կիսոնարհուես քո Արարչին
առաջ, որպէս զի բարձրանաս դէպի Նորա
փառքը:

Ա. ՏԵՐ. ՄԻԹԵԼԵԱՆ.

ԱԶՆԻՒ ԳՈՐԾՈՂԻՆ:

(1893 թ. Գ. ՃԵՄԱՐԱՆԻ ՏԱՐԵԴԱՐՁԻՆ)

ԿԱՐԴԱՅ ՎԵՀԱՓԱՌ ՀԱՅՐԱՊԵՏԻ ԱՌԱՋ.

Թո՛ղ ծանրանայ կեանքի խաչն ուսիդ,
Հէք ժողովրդի հարազատ Դու Հայր,
Թո՛ղ սև-սև վշտեր կուտակուին սրտիդ,
Ծնէ անխընայ Քեզ պատող խաւար:

Թո՛ղ կեանքի հոսանքն որպէս մի տաշեղ
Քեզ տարուբերէ իւր այլիքներում:
Թո՛ղ բիրտ ամբոխը մռնչէ ահեղ,
Ըսպառնայ Քեզ ահ, սոսկալի անկում:

Մի՛ յուսահատուիր, ով Հայր ցաւատանջ,
Սուրբ է Քո ուխտը, վրսեմ Քո կոչումն —
Ինչպէս անվեհեր մի զինուոր Դու քաջ
Անվրհատ բռնիր դրոշմդ Քո ձեռքում:

Քայլիր անսասան Քո ընտրած ուղին,
Դու, ճշմարտութեան հրգօր ջատագով:

Թէև դժնդակ փուշն է անմեկին
Այնտեղ սրփռուած մահաբեր թոյնով:

Քո քարոզած սուրբ, վեհ գաղափարներ
Պիտ առաջնորդին սիրած հայերիդ
Դէպի փառաւոր, դէպի կենսաբեր
Լոյսը շողշողուն, ուղին ճշմարիտ:

Եւ կը դայ մի օր, երբ ընդամացած
Հէք ժողովուրդը դառն արցունքով
Կըզգայ իր սխալ և ուշքի եկած
Կը վառէ արձանդ ծաղկէ փունջերով:

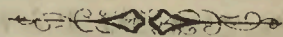
Սա կը ճանաչէ անկեղծ, անկաշառ
Իւր բարերարին, իւր ազնիւ գործչին,
Որ չը զըլացաւ իւր կեանքն ոսկեվառ
Զոհել իւր սիրած, դդուած խեղճ ազգին:

ՍԵՄ. ԴԱԻԹԵԱՆ.

ԱՇ. Գ. ՃԵՄԱՐԱՆԻ Զ. ԴԱՍ.

Ս. Էջմիածին

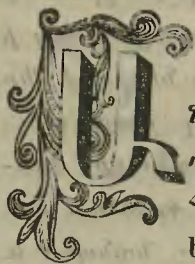
1893. հոկ. 3.

ՄԱՆԿԱՎԱՐԺԱԿԱՆ

ԵՐՈՂԱՅԻՆԵՐԻ ԴՊՐՈՑԱՎԱՐՈՒ- ԹԻՒՆ.

(ՄԱՆԿԱՎԱՐԺԱԿԱՆ ՅԵՇԱՏԱԿԱՐԱՆԻՑ).

Ամա՛հ յիշատակի արժանի Գէ-
որգ Դ. մեծագործ Հայրապետի
հրամանով, յայտնի է, որ ես
Եւրոպայ գնացի մանկավարժու-
թիւն, դպրոցավարութիւն ուսումնասիրելու
Գէորգեան ճեմարանի մէջ դասախօսելու հա-
մար: Բայց Եւրոպայում գտնուած միջոցիս
ճեմարանի հանգամանքները բոլորովին փո-
խուեցան: Ուսումնասիրութեանս արդիւնքը
և նկատողութիւններս մի գրքոյկ կազմեցին,

որ զանազան ժամանակում ամիրսի կարգի բերելուց յետոյ, ցանկացայ հրատարակել, բայց մի երկու անգամ հազիւ Վանկալար-ժանոյ, ամսագրումն հատուածներ հրատարակեցի։ Այս նկատողութիւններս, ընթերցողները կտեսնեն, մի տեսակ մանկալարժական զբօսանք է. աչքի առաջ կատարուող, եթէ կարելի է ասել, կենդանի դպրոցավարութիւն։ Ամբողջ օրեր զանազան աշխարհներում և քաղաքներում դպրոցների մէջ անցուցանելով, գրքոյկիս մէջ էի մուծանում տեսածս, լսածս և իմացածս։ Այժմ ևս ահա առաջարկում եմ նոյն նկատողութիւններից մի հատուած, փափագելով ի հարկէ, որ Վարաաի մէջ զուր տեղ բռնած չլինէր այս հատուածը։

Փարիզում գնացի հռչակաւոր école Monge (Մօնթ ուսումնարան) տեսնելու։ Ուսումնարանը գտնուում է քաղաքի ծայրում Մալբրե ծառուղու մօտ։ Բէլժիքի Մօնթ քաղաքի վարժապետանոցից յետոյ այսպիսի հրաշալի շինութիւն ամենայն յարմարութիւններով և ոչ մին տեսած էի։ Մօնթ ուսումնարանն հիմնած է մասնաւոր ընկերութիւն և Մօնթ անուն տուած են հիմնադիրներն, պօլիտէքնիկական (բազմարուեստական) ուսումնարանի նախկին աշակերտները, բազմարուեստական վարժարանի հիմնադիրն երեւելի Մօնթ մատեմատիկոսն էր, որի անունով և կոչուած է ուսումնարանը։ Ֆրանսիայում և այնուհետեւ եւրոպայում լաւ իմաստուն սովորութիւն կայ, իրանց երեւելի մարդիկների անուններն կրկնել, չմոռանալ։ Վարժարաններ, ծառուղիներ, փողոցներ, հրապարակներ, հիւրանոցներ, գերեզմանոցներ և այլն, երեւելի մարդիկների անուններով են կոչուած, բացի սեփական արձաններից, Վերատեսուէն է պ. Գօդար, (Godare) որը պաշտօնապէս մանկալարժութիւն ուսուցիչների մէջ միայն անուանի անձն չէ, նոյնպէս օրէնքի տաւեր պաշտող, ձեւականութեան երկրպագու մարդ չէ, բայց աշակերտներին հօգի ներշնչել, աշակերտներին

ընդ շատ սիրելի անձն է։ Աշակերտներին իբրեւ անկեղծ և սիրող էակներին միշտ և ամեն տեղ ատելի են և վնասուկար ձեւապաշտ կուռքեր։ Քարտուղարն է պ. Հէյրան (Heirand), որ և ցոյց տուեց ինձ ուսումնարանը։ Ծառուղու վրայ շինուած էր նոր մեծ շինութիւն մեծ աշակերտների համար, որոնք ամեն կերպով և բոլորովին բաժանուած կլինին միւսներից։ Աշակերտական վճարը թանկ է, ուստի միայն հարուստ վաճառականների զաւակներ կտրողանում են աշակերտ լինել։ Արիստօկրատների (մեծատունների) զաւակները ժէզլիտների մեծ մասամբ գիշերօթիկ դպրոցների մէջ են կրթւում։ Մօնթ ուսումնարանի մէջ 700 աշակերտ են. 200 գիշերօթիկ, մնացածն մեծ մասամբ կիսաթոշակ, այսինքն մնում են ուսումնարանում առաւօտից մինչև երեկոյ, այնտեղ ճաշելով։ Ուսումնարանն իր հանրակառքեր (օմնիբուս) ունի 14 հատ, որոնք առաւօտեան և երեկոյեան բերում—տանում են աշակերտներին իրանց տներ։ Սորա համար սահմանուած է առանձին վճար—տարեկան 300 ֆրանկ (մօտ 100 ռ.)։ Վեցամեայ մինչև քսանամեայ աշակերտներ կան։ Վեցամեայ մինչև իննամեայ աշակերտների դասատուներ կանայք են, որ շատ ընաիր և իմաստուն գործ է։ Մանուկներին օգտուէտ լինելու միակ պայմանը սէրն է. ո՞վ է կարող մանուկներին կանանցից աւելի սիրել։ Մօնթ ուսումնարանի ուսուցիչների ցուցակն առաջ բերելն աւելորդ է. այսքան կասեմ որ նորա ամենքն, ինչպէս նշանակուած է ցուցակում, ոչ միայն առաջնակարգ արտօնեալ ուսուցիչներ են (ապահով ռոճիկներ ստանալով), այլ արտօնեալների մէջ ընտրեալներ են։ Մօնթի դասատուները ոչ թէ միայն դասաւանդութեան մասին մտածելու պարտաւորուած են, այլ առաւելապէս աշակերտներին զարգացնելու և առաջագիժուութեան, կատարելագործութեան ճանապարհն ևս սովորեցնելու։ Աւստի կան այնպիսի ուսուցիչներ, որոնց քանի մի իմաստալի խօս-

քերն աւելի նշանակութիւն և արժէք ունին աշակերտների մտաւորական և բարոյական առաջագիմութեան համար, քան թէ մի ուրիշի աւելորդ արան ամբողջ տաղտկալի դասախօսութիւնը: Մօնօ ուսումնարանի ուսուցչական խումբը 70 ընտիր, բանիմաց, վարճացած և աշակերտների օգտին նուիրուած անձներից է բազկացած: Դժուար թէ նոցանից մին վարձկան լինի, պ. Գօգար ան. սիրտ և անհոգի անձներին Մօնօ ուսումնարանում պաշտօնեայ չէ ընդունում: Երկու ամբողջ օր Մօնօի մէջ անցուցանելով և շարունակ դիտելով աշակերտներին և սուսուցիչներին դասարաններում և թէ դուրսը, զարմանալի բարեկամական և խորին յարգանքի յարաբերութիւններ տեսայ աշակերտների կողմից դէպի իրանց վերատեսուչն և դասատուները, ամեն քայլափոխում երևում էր որ աշակերտների համար շատ թանկագին էին իրանց ուսուցիչներն: Այնտեղ ուսուցիչն այնքան աւելի արժէք ունի վարչութեան աչքում, որքան աւելի յարգելի և սիրելի է աշակերտներին: Իւրաքանչիւր դասարանն ունի իր գատիարակը, որը միշտ դասարանի հետ է ամեն տեղ, դասի միջոցին միայն ազատ է: Ուսումնարանի 70 աշակերտ 35 դասարանի մէջ են բաժանուած: Ուսումնարան մտնելիս նախ հանրակառքերի (օմնիբուսների) բակ ես մտնում, որտեղից անցնում ես parloir — խօսարան՝ մի ընդարձակ շատ յարմարութեամբ կահաւորուած սենեակ, որի մէջ աշակերտները տեսնում են և խօսակցում են իրանց ուսուցչի ծնողների հետ: Խօսարան — սենեակը թատերասրահի ձև ունի: Հինգշաբթի օրերն աշակերտներն ազատ են: Վարչութիւնն աշակերտներին առաւել քաջ ծանօթացնելու համար մատենագիրների հետ՝ վարձած ունի մշտապէս գերասաններ: (Սորա համար տարին 8000 ֆրանկ է ծախսում): 3 ժամին գալիս են դերասանները, հինգշաբթի օրերը: Կախ ուսուցիչը բացատրում է հատուածներ, յետոյ դերա-

սանները ներկայացնում են նոյն հատուածներն աշակերտների ներկայութեամբ ի հարկէ: Քարտուղարն ինձ հրաւիրեց հետևեալ օր գալ այս վարժութեանը ներկայ լինել: Այս առաջին բակից միջանցքով, որտեղ պատի վրա եւրօպայի բոլոր երկաթուղիների երևելի քարտէզ կայ, անցնում ես երկրորդ ընդարձակ հիանալի բակը, որի առաստաղը ծածկուած է ապակիներով, իսկ յատակը ասֆալտով: Այս բակի մէջտեղ փոքր վանդակ կայ, որով բաժանում են ուսումնարանի աշակերտների բաժանմունքը: Ընդհանրապէս ֆրանսիայում շատ են բաժանում և հեռացնում միմեանցից աշակերտներին (մեծերին փոքրերից) ամենայն անկարգութեան առաջն առնելու համար:

Ուսումնարանը չորս յարկանի է. մի յարկ գետնի տակ, մի յարկ գետնի վրա, առաջին յարկ և վերին յարկ: Գետնի վրա գտնուած յարկում ծածկուած բակի կողմից և առաջին յարկում իր լայն պատշգամբով, բոլոր շուրջը դասարաններ են: Վերին յարկում ննջարաններ են: Գետնի տակ սեղանատուն և խոհանոցներ են: Վերատեսչի բնակարանը ծառուղու վրա է մուտքի կողմից, իսկ պաշտօնեաների բնակարանները վերատեսչի հանդէպ կողմից են բաց բակի մէջ: Շինութեան միւս կողմից կայ բաց բակ աւազուով ծածկուած և պարտէզ, դարձեալ վանդակապատով բաժանուած: Այս բակի ծայրում արտաքինօցներ կան. մի նախապատ, սորա ետև նրբանցք և բազմաթիւ խցիկներ փոքր մարդուչափ դռներով, բոլորակ տիտու նոսրելու, նոյն նախապատի մի ծայրում ևս բաց միջարաններ: Սեղանատունը գետնի տակի յարկում է. մի ընդարձակ դահլիճ, մարմարիոն սեղաններով երկու կողմից, վայտեայ նստուրաններ և ոտներ դնելու տախտակներ: Պատերը վառարանների յախճապակեայ ձևի սպիտակ աղիւտից են: 700 անձն կարող են ճաշել: Հիանալի դահլիճ է, լուսաւոր և չափազանց մաքուր և առանց որևիցէ հոտի:

Գաճիճի կողքին նոյնչափ ընդարձակ նեղ նրբանցք է և բոլոր պատի տարածութեամբ լուացարաններ են ջրի ծորակներով, իսկ միւս կողմում կախած են ոլորուն սրբիչներ, աշակերտներ ճաշից առաջ և ճաշից յետոյ ձեռներ պիտի լուանան: Մենք ներքե էինք, երբ մի աշակերտ մտաւ, բարձրացրեց թւեր, լուաց ձեռներ, բերան, սրբեց և գրնաց, և այս ամենն այն ձևով արեց, որ իսկոյն երեւում էր բարեկիրթ պատանի: Սեղանատանը կպած է խոհանոց, հիանալի ահագին և մաքուր երկար նրբանցքով և պատին կպած նոյնչափ երկար սեղանով, որի վրա դնում են ամաններ և ողբա հասնում են աշակերտներին նրբանցքի մէջ շինուած երկաթի վրա սլացող փոքրիկ կառքով, որը քանի մի յարկ ունի: Սեղանատան մօտ կայ հացատուն, ամաններ լուանալու սենեակ, կաթնատուն, բանջարատուն, ձկնատուն, որտեղ ջրի մէջ ձկները մտնում են քանի մի օր:

Խոհանոցային շինութիւնների վրայ մի կողմից երաժշտանոցներ են, 12 խցիկ, որտեղ կան դաշնակներ, ջութակներ: Երբ ես շրջում էի, երկու աշակերտ դաշնակ նուագել էին սովորում: մի աշակերտ ջութակ: Դռները փակ են և դռների մէջ երկու բոլորակ փոքր տալակներ կան, որտեղից ամեն բան երեւում է, և այսպէս են ամեն սենեակներում ամեն դռներ երկու ապակով: Երաժշտանոցների մէջտեղ նրբանց կայ: Միւս կողմից բաղանիք էր (կողպուած էր չտեսայ): Աշակերտներն ամեն եօթնեակ երկու անգամ սոններ են լուանում և երկու անգամ լուացւում: այսպիսի մանրակրկիտ մաքրութիւնն անհրաժեշտ է մանաւանդ գիշերօթիկ զըպրոցում և մաքրութիւնն այնպիսի շուայլութիւն է, որ սմեռնին դրամ չարժէ:

Բակի ծայրում կար առանձնացած հիւանդանոց, առանձին պարտէզիկով:

Երաժշտանոցի վրա բոլոր ուսուցիչների ժամանակ անցուցանելու վայելչասեակներ կային, բիլիարդահոց, գարեջրահոց և ընթեր-

ցարան: Երբ այնտեղ մտանք, ոմանք բիլիարդ էին խաղում, ոմանք գարեջուր էին խմում և ոմանք ընթերցարանում կարդում էին. ուսումնարանը 17 սլարբերութեթ է ստանում՝ փրանսերէն, անգլիերէն, գերմաներէն, իտալերէն: Այս վայելչասեակներն այն նպատակով են սահմանուած, որ ուսուցիչներն ամեն բան դպրոցում ունենան և ստիպուած չլինին հիւրանոցների, ճաշարանների, ընթերցարանների գնալ, այլ ազատ ժամանակներն ևս դպրոցում գտնուել: Այս հաստատութիւնը ոչ մի տեղ չկայ բացի Մօնթ ուսումնարանից: Բոլոր ուսուցիչներն ուսումնարանի մէջ են նախաճաշում ի հարկէ:

Վերին յարկում հինգ ննջարան գաճիճիներ կան, ընդարձակ, լուսաւոր, գաղով, երկու կողմից քնելու խցիկներ մարդասպի տախտակամածով և փոքրիկ դռնով իւրաքանչիւր խցիկի մէջ: Խցիկի դուռը փակում է և աշակերտի մօտելուց յետոյ խցիկը կողպում է գիշերապահը: Գիշերապահը ժամը չորս անգամ անցնում է, եթէ աշակերտը կարիք ունի, գիշերապահին անցնելիս կասէ, և նա կբանայ դուռը և երբ աշակերտը կվերադառնայ, նոյնպէս կըկողպէ: Արտաքնոցը ննջարանի համար մօտ են (սենեակ և բոլորակ տիտո): Իւրաքանչիւր խցիկն ունի սեղան, մահճակալ, հայելի, փոքրիկ գորգ, առաջև մահճակալի գլխին տախտակամածի վրա դարսուած են օճառ, մաքրիչ, սպունգ, վրձին և այլն բաց, որպէս ղի մեծաւորը անցնելիս տեսնէ, որ սպասաւորներ մաքրած են ամեն բան: Գաճիճի մէջ բոլոր տարածութեամբ շատ գեղեցիկ ճենապակեայ լուացարան կայ. առաւօտներ կէս ժամ շարունակ հոսում է ջուրը, լցում ատշար շրջում է և ջուրը թափւում է ներքև խողովակների մէջով գրնում է. աշակերտների խցիկների համարների համեմատ են լուացարաններն ևս: Գաճիճի ծայրում քնած է գոտոխարակը, որի մօտ կայ գաղի ծորակ: Ննջարանի գաղը կիսավառ է, գիշերը փոքրիկ ձայն լսելուն պէս

գասախարակը իր մօտի ծորակով անմիջապէս կ'իջաւ բոլոր գազերը: Նոյն տեղ առանձին սենեակներում կան կօշկանոց, հանգերձատուն, հերմակեղէննոց՝ իւրաքանչիւր ննջարանի համար առանձին:

Քարտուղարի սենեակում կայ ֆարիզի քարտէզ և բոլոր աշակերտների ծնողների տները նշանակուած են իրանց փողոցներով, այնպէս որ աչք ձգելուն պէս կ'տեսնէ որտեղ են բնակում: Քարտուղարն իր սենեակում նոյնպէս հեռախօս (տէլէֆօն) ունի, որը կապուած է կենտրոնական հեռախօսատան հետ: Ծնողներից ով որ կամենում է կրթամորթագրութի այս հեռախօսատանը, վճարելով տարին 600 ֆրանկ և շատերը բաժանորդագրուած են, ծնողների, գրաւորածուների, կառապանների և այլն, և ով մինի հետ գործ ունի, կ'ապտուիրէ հեռախօսատանը որ միացնեն այսինչ անձի հետ, կ'միացնեն և կ'սկսեն անմիջական խօսակցութիւն շատ պարզ և հասկանալի ձևով: Եւ այս վայելչութիւնն և յարմարութիւնն արժեն 600 ֆրանկ տարին:

Մօնօ ուսումնարանն օրինակելի, շատ մը խիթարական և չքնաղ երեւոյթ է քաղաքակրթութեան և մանկավարժութեան մէջ. շնորհակալութիւն և պատիւ կ'առաւարիչներին: Ուսումնարանն ուսումնասիրելու համար շարքիներ են հարկաւոր և ոչ թէ մի երկու օր: Ես շատ և շատ գոհ եղայ, որ կարողացայ տեսնել և այստեղ, որ մասնաւոր դպրոց է, անհամեմատ աւելի պատրաստականութեամբ և յօժարութեամբ են ընդունում ինձ պէս այցելուներին և շրջեցնում քան թէ տէրութեան դպրոցներում: Որոնց թոյլտուութիւն լինում է տէրութիւնից:

Դասարաններն ընդարձակ են, բարձր, լուսաւոր և զարգարուն քարտէզներով, նկարներով և պատկերներով (բայց Բրիտանիի դասարաններին չեն հասնի): Սեղանները նստարանով մենաւոր են. (այսինքն ամեն մի աշակերտի համար առանձին), աջ ծայրում թանաքաման ամրացած: Սեղանը գրքերի համար

արկղիկ ունի և արկղիկի արտաքին կողմը ապակեայ է, որ ուսուցիչը, գասախարակն աչք ձգելուն պէս միշտ տեսնէ թէ ինչ ունի աշակերտն արկղիկում և թէ գրքերը կարգով են դասաւորուած: Մտանք մի դասարան: Բնական պատմութեան դաս էր: Դասատուն կին էր: Բոլոր աշակերտներն իսկոյն վերկացան, թողին նստարաններ, կանգնեցին իրանց նստարանների կողքին, ձեռները ծաւած կրծքի վրա դրած և կանգնած էին բոլոր ժամանակ մինչև որ ծանուցանում էին իմ ով լինելս և ինձ աթոռ տուին: Յետոյ ուսուցչուհին հրաւիրեց նստելու, նստեցան: Մի աշակերտ (9 տարեկան) սկսեց պատմել դասը: Ուսուցչուհին հարցեր էր աւաջարկում, աշակերտը շատ գիտակցաբար էր պատասխանում: Յետոյ ուսուցչուհին սկսեց նոր դաս մեկնել, և անմիջապէս իր մեկնածն հարցնել: Աշակերտները վեր են կենում, ձեռները կուրծքին խաչաձև և պատասխանում են: Եթէ չգիտէ, ուսուցչուհին կրկնում է, դարձեալ կրկնում է ամենայն քաղաքավարութեամբ և կարեւոր բացատրութիւններով: Ուսուցչուհին աւաջ չէ գնում, մինչև որ բոլոր աշակերտները չհասկանան, եթէ 5, 10 անգամ կրկնելու ստիպուած լինէր: Ոչ ոք յետ պիտի չմնայ: Այս կրտսեր գասարաններում խօսելով են ուսուցանում, բարձր գասարաններում պրօֆէսորները պատմելով են դասաւանդում և երբեմն հարցնում են: Աշակերտները պատասխանում էին և խօսում էին առանց գոչելու, ծանր և ցած ձայնով: Երբ ես դուրս էի գալիս դասարանից, աշակերտները մի տկնթարթում նոյնպէս վեր կ'այցան, ձեռները ծաւած կրծքին դրին և կանգնեցին իրանց տեղերի կողքին: Համազգեստի ձևը սեռւ բաձկոն և սեռւ վարտիկ է:

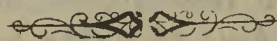
Երկրորդ օրը գործեալ գնացի Մօնօ ուսումնարան: Իմ ներս մտած ժամին քանի մի հանրակառքերով աշակերտներն ուսումնարան եկան: Հինգշաբթի օրերն զրօսանք է նշանակուած, այս տպուած է դասուցուցա-

կում ևս իբրև մի պարտք: Գիշերօթիկներին ուղարկում են զբօսնելու Բուա դը բուլօն անտառն կամ ուրիշ մի տեղ, և սպաժ ունենալով նշանաւոր տեղերի նկարագրութիւնըն թերթիկները վրայ այն թերթիկները տալիս են աշակերտներին, որոնք գնալիս կարգում են և տեղագրութիւն սովորում miscere utite duici վայելչականն օգտաւէտի հետ միացնել: Այն թերթիկներից քանի մի հատ ես վերցրի, ապագայում իբրև օրինակ ունենալու ճեմարանի մէջ .. Ազատ բուսականից օգուտ քաղելով գնացի տեսնելու բաղանիք: Երկար մաքուր առանց որեւիցէ հոտի սենեակ, մէջտեղ քարէ յատակ մի գաղաւթի լայնութեամբ փորած խողովակով: Այս խողովակի մէջ երկու կողմից կան քառանկիւն տաշտիկներ և նստարան պտուտակով (տաբուրէ): 24 նստարան մի կողմից, 24-ը միւս կողմից, 48 հատ: Աշակերտները նստում են միմեանց հանդէպ և լուանում են ոտներ, ջուրը ծորակից է հոսում: յետոյ առանց վեր կենալու՝ նստած դառնում են, միւս կողմը պատրաստ սրբիչներ կան: Նոյն տեղից մի երկու քայլի վրա երկու կողմերից տախտակամած խցիկներ կան ցած գունով, խցիկների մէջ լողարաններ ծորակով, մի-մի աթուռ մի կախարան: Ինն խցիկ մի կողմից, ինն միւս կողմից, ուրեմն 18 աշակերտ միասին են լուացւում:

Երեք ժամին խօսարանի դահլիճում, որ թատերասրահի ձևով է, հաւաքուեցան աշակերտներ և ուսուցիչներ, մասնաւոր անձներ, ինձ ևս քարտուղարը բաղմոցի վրա նստեցրեց՝ վերատեսչի կողքին: Վերատեսուչըն սկսեց Մօլիէրի վրա խօսել բեմից, ասելով. Յոգնել են արգէն կրկնելուց, յոգնել են կրկնելուց թէ Արիստիդը արգար է, Լուգուրի կոս մեծ է, Բօստիւէն նոյն իսկ պերճախօսութիւնն է, Սէյինիէն շնորհալի է և այլն. բայց մի բան որ կրկնելուց յոգնած չեն այն է, որ Մօլիէրը անմահ է: Ընդհակառակն ֆրանսացիներն սկսում են Մօլիէրին մի տեսակ պաշտօն մատուցանել, նոյնպէս ինչպէս

որ անգլիացիներն պաշտում են իրանց Շէկսպիրին: Յետոյ համառօտ պատմեց Մօլիէրի կեանքը և Les Femmes savantes (Գիտուն կանայք) հատուածի մասին խօսելով ասաց՝ թէ Մօլիէրն այս գրած է իբրև արհեստ և ասում է թէ ինչպէս կրթելու է կանանց: Ձեզ, ասաց, այժմ ինչ խօսեմ կանանց կրթութեան մասին, օրիորդներ չունիք կրթելու, մենք ևս ողաներին ենք կրթում, բայց երբ ծնողներ կլինիք, ահա Մօլիէրի կարծիքը իմաստուն է, և կարդաց նորա հայեացքը կանանց կրթելու մասին՝ այսինքն կանանց պարտքերի մասին: Երբ նա վերջացրեց, աշակերտներն սկսեցին ծափահարել, վարագոյրը իջեցրին: Աշակերտները շարունակեցին ծափահարել այնքան, որ վարագոյրը բարձրացրին և վերատեսուչն դուրս եկաւ և գլուխ տուաւ իր աշակերտներին և ուրիշներին: Բայց գլխաւոր ժողովուրդը աշակերտներ էին և նա ինքն խօսելիս նոցա էր ուղղում խօսքը: Այնուհետև դերասաններ ներկայացրին Կօրնէյլի Սիննայից մի արարողութիւն և Մօլիէրի Femmes savantes ամբողջակէս: Մի արարողութիւն լսելուց յետոյ՝ ես գնացի: Կրկին մտայ դասարաններ, ամբողջ պատերը զտրդարուած էին նկարներով, քարտէզներով, նշանաւոր անձերի պատկերներով, և ամեն դասարանի մէջ կան զանազան ժողովածուներ՝ հանքային, բոյսերի, հատիկների և այլն: Ամեն բան այնպէս է բարեկարգուած, որ արդարեւ կրթութեան և առաջադիմութեան տուն լինի, ապա թէ ոչ, ինչպէս կարող է աշակերտն առաջադիմութեան և կատարելագործման ոգի ստանալ, երբ զպրօցն անբարեկարգութեան և մշտական թերութիւնների պատկեր է ներկայացնում: Անբարեկարգ գպրօցն երբեք չէ կարող մարդիկ, ստեղծող մարդիկ արգիւնագործել:

ԽՈՐԷՆ Ծ. Վ. ՍՏԵՓԱՆԷ.

ՊԱՏՄԱԿԱՆ

ՀՆՈՒԹԵԱՆ ՆՇԽԱՐՔ

Որքան չէ կարող անցած գործերի յիշատակների, նախնիքների իսկական կեանքի մասին այնպէս լիապէս գաղափար տալ, այնպէս կենդանի կերպով վերականգնել նոցա իսկական պատկերը, ինչպէս նոյն իսկ նոցա ժամանակուայ, նոցա ձեռքով խելքով և աշխատանքով առաջացած մի ըստ երևոյթին շատ աննշան բեկոր: Երբ մենք մեր ձեռքին ունինք այդ բեկորը, դիւրին է մեզ համար նիւթակոն, տուարկայական բազմաթիւնը և հետևապէս պատկերի գաղափարը լիապէս: Մեր հայրենիքը լի է բազմաոտեսակ պատմական իօտուն առարկաներով: Հատերը՝ Հայոց անցեալով հետաքրքրուող հայ թէ օտար բանասէրներէց կրկնել են և դեռ երկար ժամանակ պիտի կրկնեն, թէ անհրաժեշտ է լուրջ ուշադրութիւն դարձնել այդ հանգամանքի վրայ, թէ կարևոր է հնագիտական ժողովածուներ կազմել, ժամանակի պէրիչ ազդեցութիւնից ազատել այդ պատմական անգնահատելի վկաները: Բայց ո՞վ է լսողը և մանաւանդ թէ ո՞վ է կատարողը: Նման գործի նախաձեռնութիւնը պէտք է կենդրոնական մեծ հաստատութիւնները որոնանան, նոքա պէտք է նախապէս կազմակերպեալ ծրագրով գործին լայն, ընդարձակ ընթացք տան, ըստ կարելոյն շատ տեղերում ճիւղեր հաստատեն, նոցա հրահանգներ ուղարկեն, հսկեն իւրաքանչիւրի գործունէութեան վրայ: Ուստի մէջ այդ ուղղութեամբ սկսել են արգէն գործել Մոսկուայի և Պետերբուրգի հնագիտական ընկերութիւնները, որոնք վերջին տարիներս Կովկաս են ուղարկում յայտնի գիտնականներ հնութիւնները ուսումնասիրելու, բեզումներ կատարելու և

հետազոտութեանց արդիւնքը ամփոփապէս հրատարակելու՝ գրաւում են հատարակութեան ուշադրութիւնը, իսկ պատմագէտի համար ամփոփում են անբու նիւթ: Ինչքան ինձ յայտնի է, մեր մէջ էլ գնալով աւելի է ընդհանրապէս հնութիւններ ժողովելու սէրը և նոյն իսկ գիւղացիների մէջ կ'սն անձինք, որոնք փորձով տեսնելով թէ Եւրոպացի ճանապարհորդները ինչ մեծ նշանակութիւն են տալիս հնութեանը՝ ժողովում են և ծախում: Ուրիշ մի յօգուածում ասել էի, թէ մենք հոգեւորականներս ինչ մեծ յարմարութիւն ունինք՝ մեզ օգնական ունենալով գիւղական ուսուցիչներին՝ հաւաքելու և ժողովածուներ կազմելու: Շատերը ինքնաբերաբար իրանց ձեռքն ընկած հնութիւնը ուղարկում են Ս. Էջմիածնի թանգարանը, բայց ինչքան նկատել եմ, մեր գիւղական քահանաները այստեղ ուղարկելու արժանի են գտնում միայն ձեռագրեր և եկեղեցական անօթներ, մինչդեռ գրամները, արձանագրութեանց գրէճիշտ և անսխալ ընդօրինակութիւնները, հին զէնքեր, անօթներ, գործիքներ և այլն մընում են անուշադիր: Յուսալով և սպասելով, որ մի օր մենք էլ կ'անուշադրեալ հնագիտական հիմնարկութիւն կ'ունենանք, հարկաւոր ենք համարում այժմ յորդորել և խնդրել մեր քահանաներից և ուսուցիչներից, որ նոցանից իւրաքանչիւրը պատահած յարմար առիթը ձեռքից բաց չթողնի մեր հին յիշատակարանները փչանալուց, անհետանալուց ազատել, որ նորա իբրեւ թանգազին նըշխարներ հաւաքեն և պահպանեն հեղեղատների պատարներէց, գութանի ծայրից, նորաշէն տների հիմքից անպագայի երևան եկող իրերը: Եթէ ցանկանում ենք մի օր ունենալ մեր պատմութիւնը ըստ կարելոյն իսկատար և անսխալ, մեր հարց կեանքը պատկերացնել, պէտք է աշխատենք, ի հարկէ ինչքան և ինչ որ հնարաւոր և կարելի է, նոցա գործերը այլ քով տեսնել, ձեռքով շօշափել:

Օրէցօր մեր մատենադարանը և թանգարանը նորանոր յիշատակարաններ ձեռք բերելով աւելի է հարստանում թէև ոչ ցանկացած չափով: Մանաւանդ Վեհափառ Հայրապետի Ս. Օծման հանդիսին եկող հոգեւորականներից մի քանիսը հորան մատուցանելու բախտ ունեցան բաւական թւով հնու-թիւններ և ձեռագրեր: որոնք անմիջապէս յանձնուած էին մատենադարանապետին և թանգարանի վերատեսուչներին: Ձեռագրերը կը նկարագրուին ընդհանուր կազմելիք ցուցակի մէջ, իսկ հնութիւններից մի քանիսը, նախապէս հորին Վեհափառութեան հաճութիւնը ստանալով, կցանկալի այժմ նկարագրել:

Իմ նկարագրելիք իրերը բերել է մեր հոգեւորականների մէջ հնագէտի անուն ունեցող Մեսրոպ արքեպիսկոպոս Ամրատեանը, որոնցից մանաւանդ երկուսը իւրեանց յիշատակարաններով մի, թէև շատ աղօտ լոյս են սփռում Աղուանից կաթողիկոսների պատմութեան վրայ, որովհետև նորա սեփականութիւն են կազմել Պետրոս կաթողիկոսի: Դժբախտաբար չեմ կարող յիշել թէ Սրբազանը ինչ ճանապարհու և որտեղից է ձեռք գցել այս առարկաները, յուսանք որ այդ ինքը կը կատարի:

Առաջին կտորը մի քահանայական սաղաւարտ է և ունի այս նկարագիրը: Նրա ձևը նման է սովորական ֆէսերի, կամ միջից ծալած մորթեայ գլխարկի, բերանի տրամագիծը 56 սանտիմետր է, գագաթինը 15 սանտ., բարձրութիւնը դարձեալ 15 սանտ.: Արտաքին մասը զարդարած է բաւական նուրբ և ճաշակով կարած ասեղնագործով մետաքսի կարմիր շորի վրայ, որի տակին կարած է տանու գործ հաստ կարմիր կտուր, իսկ մէջը թաղիք, ուրեմն այնպէս, ինչպէս կարում են սովորական մորթի գլխարկները: Սաղաւարտի շուրջը ասեղնագործած են և արծաթեայ թելերով խառը գեղին, կապոյտ և սպիտակ թելերի հետ իննը պատ-

կեր, իսկ գագաթին մի հաւասարաթեւ խաչ, չորս անկիւններում չորս հրեշտակ: Պատկերները ներկայացնում են հետևեալ անձինքը, 1. ՄԱԹ(է)ոս աւետարանիչը հանդիպակահայեաց, երկու ձեռքով բռնած Աւետարան, մի-րուքի և գլխի մագերի գոյնը դեղին է. 2. ՂԱԻԿԱՍ, նման առաջինին. 3. ՅԻՍ(ուս) աջով խաղաղութիւն է ապիս, ձախով բռնել է մի գիրք(), 4. (Յ)ՈՂ(ան)է(ս). 5. ՄԱ(ր). Կ(ոս). 6. ՊՈՂ(ոս). 7. ԱԴ(ն). 8. ԹԱԹ(էոս). սոցա բոլորի ձեռին էլ Աւետարան կայ, վահագուն դիրքով բռնած և 9. ՊԵՏ(րոս) բանուկին աջ ձեռում: Բացի Յովհաննիսից բոլորն էլ մորուք ունին: Պատկերները միմեանցից բաժանուած են խորանաձև գծերով, որոնց վերևի մասում աստղեր կան: Սաղաւարտի բերանի շուրջը մեծ Մեսրոպեան տառերով գրած է հետևեալ յիշատակարանը. «Յիշատակ է Տէր Պետրոսին ի դուռն սուրբ Գրիգորին ի թիւն ԱՃԴԴԵ (վերջի չորս տառերը, կամ երկու տառը ինձ մնում են անհասկանալի): Ամրողը գործածութիւնից բաւական մաշուել է, տառերը տեղ տեղ եղծուել են, թելերի արծաթը թափուել է:

Երկրորդ կտորը մի քշող է պղնձից շինած և կլեկած: Նրա տրամագիծը հաւասար է 21 սանտիմ. շրջանակի մէջտեղում բաւական կոպիտ և սկզբնական եղանակաւ պատկերացրած է մի վեցթեւեան սերովբէ, իսկ ծայրի բարակ շերտի վրայ գրած է.

«Յիշատակ է Պետրոս կաթողիկոսին ի սբ Աթոռոյ Գանձասարին»:

Մենք կարծում ենք, որ այս երկու կտորն էլ միևնոյն կաթողիկոսին են պատկանում: մէկի մէջ դրած է թիւը, միւսի մէջ կաթողիկոս տիտղոսը: Աղուանից այդ կաթողիկոսի մասին շատ քիչ տեղեկութիւն ունինք: Շահխաթունեանի «Ստորագրութիւն կաթողիկէ Եջմիածնի և հինգ դաւաճացն Արարատայ, Հատ. 2»-ի էջ 333 Աղուանից կաթողիկոսաց ցանկի մէջ գտնուում ենք Պետրոս անունով երեք կաթողիկոս 1. Տէր Պետրոս կամ Պինե-

դաս ա, յեպիսկոպոսութենէ Գարդմանայ. 2. Պետրոս Բ. որի մատին ասած է. ի 22Բ թուականէն Հայոց մինչ ցՊԾԵ թիւն երկու կաթողիկոսունք յիշատակին նստեալ յաթոռ, որոց անուանք Սուքիաս և Պետրոս, իսկ ամբ որոշ տեղեկութեամբ իշխանութեան նոցին անյայտ. և 3. Տէր Պետրոս Գ. խանձկեցի. զսա յիշատակէ արձանագիրն որ ի ճակատ բեմի վանացն Սաղիանու ի թիւն ՌՃԹ 1660 և յիշատակարան մաշտոց գրքոյ միոյ եղելոյ ի թուին ՌՃԹԱ. յիշատակէ և Զաքարիա Սարկաւագ Յօհանավանաց. Հտ. Բ. գլ. 38, որ և վախճանեցաւ ի ՌՃԻԳ թուին յամի 1675: Սաղաւարտի յիշատակարանը ցոյց է տալիս 1651 թ., երբ նա դեռ կաթողիկոս էր: Սորա նախորդ Տէր Գրիգոր Գ մեռաւ 1653 թ., բայց կարողացաւ դեռ իւր մահից առաջ Պարսից կառավարութեան միջոցաւ առանձին հրովարտակաւ կաթողիկոս հրատարակել տալ Պետրոս Գ ին (տես Ս. Եպ. Զաւլ. հատ Բ. էջ 489—490). Մեր յիշատակարանն էլ ապացուցանում է, որ Պետրոսը ապրում էր «ի դուռն սրբոյն Գրիգորի», և մօտ լինելով կաթողիկոսարանին, կարողացել էր գրաւել ժամանակակից կաթողիկոսի համակրանքը, ուստի և նրանից ձեռնորդութիւն գտաւ բարձր աստիճանի հասնելու: Պետրոս Գ. կաթողիկոսը պատմութեան մէջ յայտնի է իւր մի քանի շինութիւններով, օրինակ Վարանգայ գաւառի Հերհեր գիւղի հրաշալի տաճարը, որ Ամարաս վանքի ամարանոցն է և նրա ծննդավայր Խանձք գիւղի եկեղեցին, որոնց արձանագրութիւններն մինչև օրս էլ մնում են: Նա մեռաւ 1674 թիւն:

Երրորդ կտորը մի հրաշալի վակաս է, որ Սաղաւարտի հետ միասին է ուղարկած և որը մեծ հաւանութեամբ գարձեալ նոյն անձին է պատկանել, դորա համար մենք ուրիշ կռուան չունինք, բայց միայն վակասի թրւականը: Սա անկասկած կանացի ձեռագործութեան ամենաընտիր և ամենանուրբ յի-

շատակներին մէկն է և փայլուն ապացոյց է թէ այդ արուեստը, ինչպէս առհասարակ Ասիայում, հայերի մէջ էլ բարձր զարգացման էր հասած: Նրա երկարութիւնն է 56 սանտիմետր, լայնութիւնը 15, 5 սանտ: Ամբողջի վրայ ասեղնագործած է 9 պատկեր: Վահագնի լայնութեամբ և երկարութեամբ 1, 5 սանտ. մի բարակ շերտ է որոշած գրութեան համար, իսկ պատկերի համար տեղ է մնում միջի քառանկիւնին: Գրութեան շերտի հիմքը որոշած է կապոյտ և դեղին ապրեշուծեայ թելերից հիւստեւած, իսկ պատկերների հիմքը հիւստեւած է ոսկեայ թելերով ամենանուրբ համաչափութեամբ: Պատկերները իրարից բաժանուած են խորաններով, որոնց սիւնակները և կամարները ագնիւ մարգարտաշար է, իսկ սիւնակների հիմքերն ու խորանները կապոյտ և կարմիր կեղծ քարեր են, որոնց գոյները մէջումէջ փոխւում են: Արուեստագործը իւր նկարների համար ընտրել է մարմնի կաշի գոյնի համար սպիտակ թել, մազերի համար կամ ամբողջովին դեղին կամ կարմիր, իսկ շորերի վրայ գործ է դրել փայլուն գոյներ, դեղին, կանաչ, կապոյտ, կարմիր, իսկ շուաքների համար գործ է ածած աւելի մեղմ գոյներ: Մինչդեռ նախկին թագի վրայ պատկերները հանդիպակահայեաց էին, սոքա ընդհակառակը մեծաւ մասամբ իւրեանց երեսները դէպի մի կողմ են դարձրած. նոցա լուսապսակի կիսաշրջանի գիծը մարգարտաշար է, իւրաքանչիւրի գլխի վերեւում գրած է ներկայացրած անձի անունը:

1) ՅԵՍԻԱ կանգնած է երեսը դէպի աջ կողմը գարձրած և բաց ոսկեկազմ գիրք է կարդում. աջ թևի վրայ յենած է մի ինչ որ գաւազանաման իր. նա ունի երկար մազեր և մորուք, հագել է դեղին շապիկ և կապոյտ փերարկու: 2) ՅԶՆԵՍ աւետարանիչը կանգնած ձախ ձեռով բռնել է Աւետարանը, աջով գրում է, իսկ ոտների տակ կանգնած է արծիւը և գլուխը թեքած նրան է նայում:

Աւետարանիչը երիտասարդ է, անմորուս, ունի փայլուն սպիտակախառն շապիկ և կանաչ վերարկու։ Յ՝ ՄԱԹԷՍ Աւետ. նստած է դէպի ձախ, իսկ երեսը դէպի աջ է դարձրած լսելու համար մօտը կանգնած մանկական կերպարանքով ներկայացրած հրեշտակին, գրում է աւետարանը աջ ծնկանը վրայ յեւում. մորուքի և մազերի մէջ նկատելի են ռերմակ մազեր։ Նա հագել է մուր դեղին շապիկ, կապոյտ վերարկուի միայն ծայրն է երևում աջ ծնկան վրայ։ Հրեշտակը հագին սպիտակ լուսեղէն շապիկ ունի, աջ ձեռքը պարզ սծ է և ցոյց է տալիս Աւետարանի վրայ։

Կենդանի երեք պատկերը՝ ՈՐԴԻ, ԱՄԹԻՆ, վերևից ՄԲ ՀՈԳԻ և ՀԱՅՐ աւելի սերտ կապով են կապած իրար հետ և մի տեսակ ամբողջ խումբ են կազմում։ Նոցա խորանների աղեղները միևնորից աւելի բարձր են և երկու ու երեք կիսաղեղից են բաղկացած։ Միջի պատկերը ներկայացնում է «Աստուածածինը» բազմած, աջ ծնկան վրայ մի արկղիկ դրած, ձախ ձեռքը կրծքին դրած, մազերի գոյնը դեղին է, շապիկը դեղին, իսկ վերարկուն կապոյտ։ Նրա գլխին՝ լուսապսակից վերև դրած է թագ մարգարտաշարից, հօթը մօնր փերուզայից և հինգ կապոյտ և կանաչ գոյնանի կեղծ քարերից։ Թագից վերև դէպի Նա է սաւառնում Ս՝ Հոգին, իսկ աջ և ձախ նստած են Որդին և Հայրը, իւրաքանչիւրը աջ ձեռքը պարզած դէպի Աստուածածին։ Որդին շապիկ չունի, կուրծքը և աջ թեւը ամբողջապէս բաց է, կապոյտ վերարկուն ծածկում է միայն մարմնի մի մասը. ձախ ձեռքն բռնած է խաչ, իսկ աջ ձեռքը Հօր Աստուծոյ նման առաջ պարզած լինելով, արուեստագործը սովորականից աւելի երկար է շինել և այդպիսով բնականութիւնը զոհել է հաւասարաչափութեանը (simetrie)։ Հայր Աստուածը գլխին եպիսկոպոսական թագ ունի և ձախ ձեռքով բռնած է տիեզերքը, Համաշխարհութեան սկզբունքը պահպանուած է շատ գեղեցիկ կերպով այս խմբի մէջ։

Սոցանից յետոյ գալիս են Դ՝ ՂՈՒԿԱՍ Աւետարանիչը դեղին շապիկով, կանգնած, բաց Աւետարանը ձախ ձեռքին, հետևը կանգնած է եղը, որի միայն գլուխն ու պոչն է երևում։ ապա Յ՝ ՄԱՐԿՈՍ աւետարանիչը, ծածկած Աւետարան աջ ձեռքով, ձախը կրծքին դրած, հետևում առիւծը և վերջապէս Յ՝ ՊԵՐՐՈՍ առաքեալը, բանալին ձեռքին, շորերով նման Յիսիային։

Այս է շուրջի գրած յիշատակարանը։

«Յիշատակ է վախճան վառվառին և ծնողացն Յովհաննիսին, Մարարին և եղբաւրն Գլցին Մկրտչին թլամիշ է (այս տառերը, թէև շատ պարզ, բայց չկարողացայ մեկնել, թէ ինչ բառ է) թլին Ռձժէ»։

Այս 1667 թիւը և Սաղաւարտի հետ գրանուելը համարեա թէ անկասկած են կացուցանում որ այս վախճան էլ Պետրոս Գ. կաթողիկոսինն է, իսկ արուեստաւորը եղել է տիկին Վառվառէն, որը իւր ձեռքի ընտիր աշխատանքը նուիրել է ի յիշատակ իւր, իւր ծնողների և եղբարքը Աղուանից կաթողիկոսին։ Եւ իրաւամբ նա կաթողիկոսական ընծայ է։ Պատկերների երեսների արտայայտութիւնը, նոցա բնորոշ գծագրութիւնը, նոցա բռնած դիրքը, հագուստները, շորերի ծալքերի ճշտութիւնը, փայլուն ապացոյց են, թէ ասեղագործը ինչ մեծ վարպետութեան է հասել և ինչպիսի ընտիր օրինակներ իւր աչքի առաջ ունեցել։

Պահուած է լաւ, միայն մի քանի մարգարիտներ են ընկել։

Չորրորդը մի պարզ խեցի անօթ է, փոքր շշի չափ նեղ բերանով, և բարակ խողովակով՝ կողքից հեղուկը թափելու համար և բռնելու կոթով։ Սրբազան Սմբատեանը դրա կողքից քաշ արած մի թղթի վրայ գրել է «Հնադարեան անօթ Աղուանից աշխարհի»։

Ահա սոքա են Մեսրոպ արքեպիսկոպոսի ուղարկածները, որոնք թէև ոչ այնքան վաղ ժամանակուայ հնութիւն, բայց այնուամենայնիւ կարող են ծառայել իբրև փայլուն

ապացոյց, որ դեռ մի քանի հարիւր տարի առաջ մեր հայ ընտանիքների մէջ ասեղնագործութեան արուեստը բաւական յայտնի վարձուցմանն էր հասել:

Սոցա վրայ չեմ կարող չաւելացնել նաև մի գեղեցիկ հնութեան յիշատակութիւնը, որը ինձ ուղարկեց մի գերմանացի պ. ֆօն Գոսվալդը Կաղզուանից:

Այդ պարոնը Ս. Օժուկից փոքր յետոյ այստեղ գալով փանքը տեսնելու նպատակաւ և լսելով որ այստեղ հետաքրքրուում են և ժողովում հնութիւնների, խօսատացաւ ինձ մի զրահ ուղարկել, որ բեղման ժամանակ գրտնուել է Ղարա-Ղալա (Երուանդալերտ) գիւղում: Այդ զրահը (КОЛЬЦУ) բարակ երկաթեայ օղերից շինած մի շապիկ է, որ մինչև օրս էլ քրդերի և ըստ սմանց նաև պարսիկների ու չերքեզների մօտ գործ է գրուում թրի և դաշոյնի հարուստների դէմ պաշտպանութեւս համար: Պարոնը այդ թանգագին ընձան ինձ ուղարկելով առաջնորդուեց այն գաղափարով, թէ աւելի լաւ և աւելի նշանակութիւն կունենայ երկրի մէջ գտած հնութիւնը երկրի մէջ պահել, քան ուղարկել Եւրոպայի մի օրէէ բազմահարուստ թանգարան, որի մի անկիւնում անհետ և աննկատելի պիտի կորչի:

ՄԵՍՐՈՊ Վ. ՏԷՐ ՄՈՎՍԷՍԵԱՆ.

ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ

ՀԱՅԿԱԿԱՆՔ*

Ա

Մ. Խորենացու լաւ չհասկացուած բաւերից մէկն է „այրեցող“ մի անգամ միայն դործածուած բառը. „Ժողովրդականք վէպը“ ստահակք, մեծախօսք, ան-

վաստակք, „այրեցող“ վնասակարք, փախչողք ի ժառանգութենէ“: (Խոր. Գ. ողբ): Վերջին թարգմանիչներից Հ. Խորէն Ստեփանէն այդ բառը թարգմանում է „երբ և՛ քեզ և՛ քեզին“ նրա գոյն ունի թարգմանութեան մէջ՝ НАСМѢШЛИВЫЙ = ծաղրող, ծաղր և ծանակ սիրող: Մինչդեռ „այրեցող“ նշանակում է կրակ ձրգող, գիտութեամբ հրդեհող: Հրձգութիւնը այն է՝ թշնամաբար մէկի տունը, դէզը, մարաքը և այլն հրդեհելը ամենատարածուած քրէական յանցանքներից մէկն է այժմ էլ հայ գիւղացիների մէջ: Երեւի այդպէս է եղել և հնումը: „Այրեցող“ բառի այդ իրաւաբանական նշանակութեանը վկայում է Մխիթար Գօշը. „ԽՐ. Յաղագս դատաստանաց „այրեցող“ — Եթէ կամ — և՛ հոգի քեզ և՛ քեզին... Ապա եթէ ամբար խոսոյ կամ օրանի կամ յայսպիսեացս իցէ, կրկին լիցի տուգանքն: Նոյն լիցի ցանկոյ և նմանեաց նորին. այսպէս հանդերձից և նոցին նմանեաց“: (Պատասնագիրք) հր. Վ. Բաստ. Վղըշպտ. 1880 եր. 359: Տես նաև եր. 353, Յաղագս դատաստանաց հրդեհից. այլ և՛ Ներսէս Բ կաթողիկոսի կանոնները, կանոն ԺԷ. — վասն որ պարտէ „այրեցող“ և՛ քեզ և՛ քեզին... կանոն ԻԹ. — վասն որ հոգի քեզ և՛ քեզ և՛ քեզին, Պատաստանագիրք, յառաջաբան. եր. 74):

Մի ուրիշ աւելի կարևոր վկայութիւն, որը անշուշտ աչքի առաջ է ունեցել Խորենացու Ողբի հեղինակը. — „Վնասակարաց և այրեցողաց, որ զտունս այրեն և կամ զայլ ինչ նիւթ՝ է ամ ապաշխարեցեն“: (Եպիփանու կիպրոսի սբ. հայրապետի կանոնք. Չեռ. Մատեն. Էջ. № 1737): Հմմտ. Խորենացու ասացուածը. „այրեցող“ վնասակար“:

կութիւն իմ «Խորենացու Պատմութեան Ուսումնասիրութեանց» որը ընդհատուեց ծանր հիւանդութեան և երկարատե բացակայութեան պատճառով: Վերնագիրը փոխուած է, որովհետև այս հետազոտութիւնները վերաբերում են ոչ միայն Խորենացուն, այլ մեր հին մատենագրութեանը ընդհանրապէս:

* Այս գրուածքը պէտք է նկատել իբրև շարունակ.

Այնքան է որ Խորենացու պէ՛տէ-րէ՛րի թուին պէտք է աւելացնել և այս կանոնները: (Տես և Զարբանալ. Հայկականք թարգմանութիւնք, եր. 499. կանոն որոշակի:):

✠

Խորենացու վերէն առաջ բերուած հատուածի մէջ իմ կարծիքով մինչև օրս ուղիղ չէ հասկացուել և հետեւեալ ասացուածը. „Ժողովո՞ւ է ժողովութեանը: Իմինի նորագոյն թարգմանութիւնը (աւելորդ ենք համարում բոլոր թարգմանութիւններն յիշել խոյս տալով երկարութիւնից: Իմինի այս նոր թարգմանութիւնն է համարւում ամենից կատարեալը. ահա նոյն գրքում պ. Գրիգոր Խալաթեանցի յառաջաբանը) այդ կտորը հասկանում է ինչպէս և իւր առաջին թարգմանութեան մէջ՝ „чуждающіи́ся духовнаго званія“: Այսպէս են հասկանում և ամենքը, շփոթելով ժողովութեանը և ժողովութեանը: Այս բառերը: Այս մի միտք չունի հին հայ առաքիլ մասին տեսել թէ նա փախչում էր ժողովութեանը, այսինքն է՝ եկեղեցական կոչումից, քանի որ այս կոչումը տալիս էր մեծամեծ արտօնութիւնների, դիւրակեցութիւն և պարտաւորութիւն: (Տես Աղաթ. ձԺԹ. աղաբաններում չորս չորս հոգի իսկ աւաններում եօթն եօթն երգի (տուն, ծուխ) հոգ ժողովութեանը, համար յատկացրած: Տես Մխիթ. Գոշ. Մասն Ա. յղգս դատաստանաց եկեղեցւոյ ժողովութեանը, յաղագս դատաստան քհնյոյ, յաղագս դատ. փանաց, Բաստամեանի 416, 418, 419, 420 ծանօթ. և ըն. և ըն.): Այսօր էլ չնայած մեր գիւղական քահանաների աննախանձելի վիճակին՝ գիւղացին չէ փախչում ժողովութեանը, այլ ընդ հակառակը, շատ անգամ նոյն իսկ ահազին պարտքերի մէջ է խրուում այդ վիճակին արժանանալու համար: Վանական ժողովութեանը էլ հին ժամանակում կապուած էր նիւթական նուիրարեցութիւնների

հետ. այդ բանին վկայում են մեզ հասած բազմաթիւ արձանագրութիւնները վանքերի պատերի վրայ. „Ետու պայգիս և Դ. Բանեցւոյ, ետու զջրագացս“ և ըն. և ըն.: Խեղճ և ընկճուած հայ գիւղացին, որ կրում էր բոլոր տարբեր, հարկերի ծանրութիւնը, (տես Մխիթ. Գոշ. և անթիւ արձանագրութիւնք հարկերի մասին „Այրարատ“, „Սիսական“, „Շիրակ“ և ըն.) ոչ թէ ժողովութեանը (եկեղեցական կոչումից) էր խուսափում, որ իւր համար մի փրկութիւն էր, այլ ինչպէս փախչում էր շատ անգամ իր ժողովութեանը, այն է՝ իւր հոգ ու ջրից:

Ժողովութեանը փախչող գիւղացիները յայտնի են հողատիրութեան պատմութեան մէջ՝ բոլոր երկրներում մասնաւոր միջին դարերում: Երբ իշխանի, ազատի, նախարարի հոգ ու ջրից օգտուելը ծանր հարկերի և պարտաւորութեան պատճառով այլ ևս անհնար էր դառնում, այն ժամանակ ռաբկներն սկսում էին փախչել իրենց ժողովութեանից, դիմելով աւելի մարդասէր և մեղմ բարքերի տէր իշխանների, վանքերի կամ իբրեւ անկախ և զրեթէ ազատ մարդ վարձու էին ուրիշների մօտ: Մեր դրացի Արաստանում յայտնի է մի այդպիսի դատակարգ՝ առաջ եկած փախստական գիւղացիներից՝ ինչպէս անունով: Ղեռազրերի մէջ հանդիպել եմ ինչպէս կամ ինչպէս ինչպէս կոչմանը և մեր մէջ, առանց որոշ ցուցումների: (Թէպէտ և Դ. Բանեցւոյ (servage, рабское право) վերջնականապէս հաստատուեց չայստանում, բայց վրաց տիրապետութեան ժամանակ մասնաւոր փորձեր եղան: (Տես Ճորտի յիշատակութիւն արձանագրութեան մէջ. „Այրարատ“ եր. 171 ծնթ. 1. „Աւետիս մականուն Կոնկիկ“ շինական (=ճորտ) ընծաւ յուած Զովհաննասիւնի: Այդպիսի „շինականի“ յիշատակութիւն տես և եր. 263 Արասակի արձանագրութեան մէջ: Մի երրորդը՝ „Սաչատուր ճորտ“ եր. 172: Բայց այս բոլորը պէտք է համարել մասնաւոր երեւոյթի և վերագրել Արաստանում տիրող կարգերի ազ-

դեցուլթեանը): Այս մասին թանկագին տեղեկութիւններ ունի և Մխիթ. Գոշը: Սրա կանոնները թէև շատ տեղ ընդօրինակութիւն են սուրբ գրքի, սակայն անկասկած է որ իւր ժամանակում իրական նշանակութիւն ունեին: Կամ աւելի ճիշտն ասած՝ իրականը, կեանքի մէջ իսկապէս գոյութիւն ունեցողը՝ անհամեմատ աւելի խիստ, ռամկի համար ծանր և դժուարատար էր, քան Գոշի տուած վճիռները ու ցուցումները: Գոշը իւր ժամանակի ամենամեծ յաջողութիւնը և յառաջադիմական մարդուն է եղել և իւր վճիռները բոլորը յօգուտ ռամկին, ժողովրդեան են, (անշուշտ իւր ժամանակի տիրող հայեացքների հետ համեմատած):

Խորենացու այս առաջ բերուած ասացուածի ճիշտ հասկացողութեան համար մասնաւորապէս կարևոր է Գոշի հետևեալ յօդուածը, որից երևում են թէ Գոշի անձնական հայեցակէտը և թէ նոյն ժամանակ տիրող հայեացքները այս առաջնակարգ խնդրի վերաբերութեամբ: — «Ազատ յԱրարալէն եղև մարդկայինս բնութիւնս, այլ ծառայել տէրանց յաղագս պիտոյից եղև հողոյ և ջրոյ: Եւ զայս պատշաճ կարծեմ դատաստան, զի Խաչեայ դպիրսն (ստեղծունի հոգն ու ջուրը) աղաք է (շինականը) ուր և կամայէ կայ: (Այս Գոշի կարծիքն է): Ապա (եթէ) այս ոչ ներէ ու ի պէրանցն և քանակապէս զգնացեալսն աւար էն դառնալ՝ զկնի մահուան հօրն ազատ են որդիքն քնեալ այլ ու ոչ անդ»: (Յաղըս դատաստանաց շինականաց՝ էր. 320, տե՛ս և էր. 317 «...յորժամ աւերս շինեացեն և հողս հատանիցեն ի մայրեաց՝ և ինչ», տե՛ս և էր. 335—37, յաղագս դատ. քառ. յից (ստորուկ) և ինչ) Գոշի այս յօդուածից պարզ երևում է գործերի դրութիւնը: Հողատէր ազատները աւնադատուէին իրենց շինականներին կապուած մնալ հողի հետ: Գոշը ազատ է համարում այդ բռնի կերպով հողի հետ կապուած լինելուց փախտական կամ տէր չունեցող ռամկիների միայն այն

«դպիրն», որոնք այլ ու այն է՝ ազատութեան մէջ են ծնուած և ոչ թէ պէրանցն հողի վրայ և այլն:

Առանց մանելու այս հողատիրական—պատմական մեծ խնդրի մանրամասն ուսումնասիրութեան մէջ՝ եզրակացնենք մեր կարծիքը: «Փախչող է քառանգութենէ» պարզապէս նշանակում է «ժառանգութիւնից, իւր հող ու ջրից, իւր տուն ու տեղից փախչող»: Եւ այդ շատ հասկանալի է, երբ աչքի առաջ ունենանք հնումը տիրող հողատիրական պայմանները: Իսկ թէ Ողբի հեղինակը պախարակում է «ժառանգութիւնից փախչողներին», այդ ասացուածը պէտք չէ զարմացնէ մեզ կրօնաւորի բերանում, որը Պօղոսի հետ միասին կրկնում է. «Ծառայք հնազանդ լերուք տէրանց ձերոց» և ինչ:

ԳԶ

Խորենացու հետևեալ հատուածը աշխարհագրական մի դժուար լուծանելի տեղծուած է եղել թարգմանիչների և վերծանողների համար. «Իսկ ի ցրտանալ հիւսիսոյ ի դառնահոտ փելոյ, խաղայ (Վաղարշակ) իջանէ (ի Տայոց) է դառն Բեթ. և անդ զալամը ծօլն Բեթ. բանակի ի տեղուջ, ուր գէպն Բեթ ի ծովակէն Հիւսիսոյ սկիզբն առեալ իջանէ և խառնի ի Բօլն Բեթ. (Բ. Գ.):

Լմինք իւր նոր թարգմանութեան մէջ (ինչպէս և միւս բոլոր թարգմանիչները) առանց որեւէ ծանօթութեամբ գտնէ խնդրի լուծման դժուարութեանը մասնացոյց լինելու՝ «մօր մեծը հասկանում է Մեծամօրը (Արարատեան դաշտի), իսկ «մեծ դաշտ» մեծ գետ» ասացուածները թողնում է անորոշ, գրելով փոքրատառ: Լմինք հիտեուղ 2. Սաե. փանէն այս հատուածը թարգմանում է, «Իսկ երբ հիւսիսը ցրտացաւ սաստիկ քամիների փչելուց, Վաղարշակ գալիս է իջնում է մեծ դաշտը և այնտեղ Մեծամօրի ափին ընտելում է այնտեղում ուր մեծ գետը Հիւսիսա-

յին ծովակից սկիզբն առնելով իջնում և խառնվում է մեծ տղամուտի (Յ) հետ:

Խնդրի դժուարութիւնն այն է, որ յայտնի չիւսիսային ծովակից սկիզբն առնող Բէթ Գէօք կարող է լինել Ախուրեանը, որը խառնըւում է Արաքսի հետ շատ հեռու Արարատեան Մեծամորից: Եթէ Բէթ Գէօք հասկանանք Արաքսը, ինչպէս և հասկացուել է մինչև այժմ, Բէթ Գէօք — արարատեան գաւառը, Բէթ Գէօք — Մեծամորը, այն ժամանակ ինչ գործ ունի այստեղում չիւսիսային ծովակը, որի ջրերը ճիշտ է որ թափւում են Արաքսի մէջ Ախուրեանի գետախառնուրդում, բայց Մեծամորից շատ և շատ բարձրում:

Խորենացին մի քիչ առաջ (Բ. Գ.) անուանում է արարատեան Մեծամորը «Մօր մեծ» — Հասանէ ի Միջոց* աշխարհիս վերագոյն քան զակունս Մօրին մեծի յալին Երասխայ, մօտ յԱրմաւիրն, որ ասի բլուր: Մի ուրիշ տեղ էլ ուղղակի Մեծամոր է կոչում: «Երթեալ Արտաշիսի ի տեղին, ուր խառնին Երասխ և Մեծամոր, և հաճեալ ընդ բլուրն, շինէ քաղաք յիւր անուն, անուանեալ Արտաշատ» (Բ. խթ):

Բայց այս վկայութիւններով կնճիւր չէ լուծւում և անհասկանալի է մնում Մեծամորի հետ չիւսիսային ծովակի յիշատակութիւնը:

1881 թուի վեհեակի Խորենացու փոքրագիր հրատարակութիւնը իբրև յատուկ տնուններ է հասկանում «Մօր Մեծ, գաւառ Մեծ, գետ Մեծ», գրելով զլիստառութիւն և այս բանի բացատրութիւնը գտնում ենք հրմուռն Ալիշանի «Այրարատում» (եր. 4, 5, 106—107), ուր տնուած է ի միջի այլոց. «Արգ ծովակն չիւսիսայ յայտ է կոչեցեալն և Պաղատացի և այժմ Զրաքս — Կեօք — յրմէ Ելանէ արգարև համանուն գետակ և իջանէ ի գետն Ղարսոյ, և ըստ այսմ լինի Մօր Մեծ»:

* Միջոց — աշխարհ — Այրարատեան աշխարհ. Հմար. «Եւ գունան որ էր ի կողման Արապատակ. նի ոչ ժամանեաց ձեռն տալ Միջոց — աշխարհին», Եղիշէ Գ. յեր. եր. 73. Մոսկ. 1892:

և Զուրն Զըլտըրայ Մեծ Գէօք, իսկ Մեծ գաւառ պատշաճի անհակառակ Զարիշատայ վիճակին, զի Զուրն այն Զըլտըրայ կտրէ զնա ընդ բովանգակ լայնութիւնն ի հիւսիսայ ընդ հարաւ: Ասկայն թուի ինձ Մեծ կամ Մեծ-Գէօք անուն՝ պատշաճագոյն վերին կիսոյ մասին այժմեանս Արփայ չայի, այսինքն ցխառնուրդըս Կարուց գետոյն ընդ նա. քանզի ճիւղացի օրինակ Բ (Յ) աշխարհագրութեան նորին Խորենացոյ, յիշելով զգաւառն «Վանանդ» և Շիրակ, (յարէ ի նոյն), յայտ եկեալ «գետն Ախուրեան, հանդերձ Մեծ-Գէօք», «անցանելով յելից կուսէ Մարիկոպօլսի, «այսինքն Շիրակաշատի և Մրենոյ և Երուանդ-«գաւառ քաղաքի, իջանէ յԵրասխ»: Արգ քանզի տնոննոր որոշակի ցուցանի Ախուրենի գալ ի Վանանգայ և ի Շիրակայ՝ հանդէրձ Մեծ-Գէօք» պատշաճագոյն թուի այս անուն՝ Արփայի, քան Զըլտըրայն և ինչ...

(Այրարատ եր. 4, 5, այլև 106—107): Այսպիսով Հ. Ալիշանը Խորենացու վերելում առաջ բերուած հատուածին տալիս է բոլորովին նոր բացատրութիւն, որով այս Մեծ Մօրը, Մեծ Գետը կամ Մեծագետը և Մեծ Գաւառը արարատեան գաւառից դուրս են մնում և ընկնում են չիւսիսային ծովակի մօտերը:

Եւ յիրաւի ուշի ուշով քննելով Հ. Ալիշանի պատճառաբանութիւնը (մանրամասնութիւնները տես «Այրարատում») և միև կողմից Խորենացու հատուածը համեմատելով Հ. Առքրեանի հրատարակած Խորենացու Աշխարհագրութեան 34 երեսի հետ, տեսնում ենք որ իսկապէս կայ մի Մեծ-Գէօք չիւսիսային ծովակից բղձող, որով պարզւում է բաւարար չափով այս հատուածի կնճիւրը: (Géographie de Moïse de Corène, texte arménien, traduit en fran. par le P. Arsène Soukry, Venise 1881):

Խորենացին վերձանողների մօտ յամառութեամբ յարատեւող սխալներից մէկն է ճայ-

լատինական բառի թիւը մեկնութիւնը հետեւեալ հատուածում: «Քանզի ստացաւ (Ս. Սահակ) աշակերտս վաթսուց ըստ նմանութեան ճայրա-
 փայտապան Սպուդէից՝ արք կրօնաւորք: խո-
 րազնազգեստք և ին. (Գ. իմ.): Լմինի նոր
 թարգմանութիւնը կրկնում է հին օրալը գրե-
 լով: «մարաքաղաքների Սպուդէների նմանու-
 թեամբ» — «Которые во всемъ слѣдовали
 примѣру столичныхъ? Спудеевъ» (Լմին և
 Ստեփանէ): Անկարօտ է ապացուցութեան, որ
 այստեղ ճայրափայտ անշահաւոր է մէջ լինի,
 ուրեմն և պէտք է թարգմանել Սպուդէների
 լինելի նման: Հետաքրքրականն այն է, որ
 այս հատուածը վաղուց արդէն ճիշտ վեր-
 ծանուած և թարգմանուած է (Ինճիճեան
 Հնախօս. Գ. 204. Իտալ. թարգ. „Sotto la for-
 ma de' grandi conventi de' Spudei“. Նոր Հայ
 կաղեան Բառարան և ին.):

Այնքան յաճախ է մեր հին մատենագրու-
 թեան մէջ ճայրափայտի այս առմամբ գործա-
 ծութիւնը, որ աւելորդաբանութիւն է նոր
 օրինակներ բերելը: Սակայն պէտք է դիտել,
 որ Սպուդէների վանքերի հիմնադիրը, Աղեր-
 սանդրը, այդպիսի մի վանք հիմնեց և Կ. Պոլ-
 սոսում, այն է կայսերութեան ճայրափայտա-
 բայց Խորենացին չէ ասում «ըստ նմանու-
 թեան Սպուդէիցն մայրաքաղաքին»:

Խորենացու մէջ շատ օրոշ են «Արարադ»
 և «Այրարադ»: («Գայ հասանէ ի հիւսիսի
 յերկիրն Արարադայ՝ մէջ ի քառն կարմայ»
 Ա. Ժա): Արարադը կամ Սարարադը (ըստ
 Փաւստոսի) վանից հարաւ է, մինչդեռ Այ-
 րարադը, յայտնի այրարաթեան՝ կամ ինչպէս
 այժմ սովոր ենք տանել՝ արարաթեան նոսրան-
 գըն է, վանից հիւսիս: Արարադի մասին տեւս
 և Խորենացու «պէթը» ՄԺՈՒՆԱԳՈՒ ՄԾԱ (Սե-
 բէսի սկզբում): Բոլոր թարգմանիչները,
 նաև Լմինը իւր նոր թարգմանութեան մէջ,
 բոլորովին նոյնացնում են այդ երկու տար-
 բեր անունները, առանց որ և է պատճա-
 ռաբանութեան: Այս աններելի է մանա-

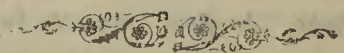
ւանդ՝ Գ. Պատկանեանի այդ հօրցի ման-
 րաման ուսումնասիրութիւնից յետոյ: Եթէ
 համաձայն չեն Պատկանեանի առաջ բերած
 ծանրակշիռ և լայն ապացուցութեանցը,
 պարտական էին գտնէ այդ յիշել և իրենց
 պատճառաբանութիւնը դնել: Այսպէս է
 վերաւում նաև Հ. Ալիշան իւր «Այրարատում»
 երևի անտեղեակ լինելով ուսերէնի (Տեւ
 այս մասին Պատկանեանի՝ արդէն մեծ մա-
 սամբ հնացած՝ աշխատութիւնը. Банскія
 Надписи, 1881. եր. 92—104): Գ. Պատ-
 կանեանի առաջ բերած բազմաթիւ վկայու-
 թիւներին մենք կաւեւացնենք մի նորը՝
 Տիրանուն վարդապետի գրուածքից, «Լ. Գ.
 Տապանն Նոյի ի Կորգուս ի Սարարադ. 1) Լե-
 «րինն է, և ոչ ի Մատիս ի Մատեայ գնացը
 «աւուրց քսանից, աւելի կամ պակաս. որ-
 «պէս կայ այդ ոչ²) ի գրի վասն թմանուն
 «լերինն, որ թարգմանի ութ, որ էին ի տա-
 «պանին ի ձեռակերտին Նոյի, որում 3) հան-
 գերձեցաւ Զակար յԱսորոց գալ տեսանել»:
 Ծանօթ. 1. Ձեռագրում՝ «ի Կորգուսիս Արա-
 րադ լերինն»:

2. «Որ պէս կայառ ոչ», Ձեռ-ը գրիմորշը գը-
 րումէ յաճախ «ի սոյն իսկ պատճառով թերևս
 ընթեռնել՝ որ պէս կայառ ոչ (?)»:

Համար Բուզանդ. Դպ. Գ. ԴԼ. Ժ. Տեւս նաև
 Նորայր Բուզանդ. Քննասէր, Պրակ Ա, եր. 43—
 46, 61—64 և պրակ Բ. եր. 64. (Վկայութիւն-
 ներ են առաջ բերուած Եփրեմի Համարարառից,
 Խորեն. Հռիփսիմեանց Պատմութիւնից, և այլն.)
 Օտար աղբիւրներ տեւս Պատկանեանի վերոյիշեալ
 աշխատութեան մէջ: Տեւս և «Այրար» «Այ-
 րարատ» «Սարարատ» բառերը:

ՄԻԱԲԱՆ:

(Հարունակելի):

ՓԻՐՄԻԼԻԱՆՈՍԸ

I

ՄՈՎՍԷՍ ԽՈՐԵՆԱՅՈՒ ՊԱՏՄՈՒԹԵԱՆ ՄԷՋ.

Փիրմիլիանոս Որդիներէսի աշակերտներից մէկն
 էր: Գ. դարու երկրորդ կիսում կապադովիա-
 յի կեսարիա քաղաքի եպիսկոպոս լինելով

նա մեռաւ ճարտնում 269 թ.: Փիրմիլիանոս յայտնի է և իբրեւ մատենագիր: Մրան վերագրում են եկեղեցու հալածանաց պատմութիւն: Մեր պատմահայրը՝ Մովսէս Խորենացին, որ քաջ ծանօթ է Եւսեբիոսի գրութեան, որ ըստ երեւութիւն նրանից է մասամբ քաղել այն տեղեկութիւնները, որ նա հաղորդում է իւր պատմութեան Բ. դրքի ՀԵ. գլխում: Յաւակցաբար, մի կէտ կայ Խորենացու այդ գլխում, որ տեղիք է տալիս թիւրիմացութեան:

Մեր պատմագրի սովորական համառօտաբանութեան ու մթնախօսութեան շնորհիւ մինչև օրս պարզ չէ մեզ համար թէ մինչև որ ժամանակն էր հասցրել Փիրմիլիանոս իւր (այժմ կորած) պատմութիւնը:

«Սա (Փիրմիլիանոս) —ասում է Խորենացին — բազում խօսս արար, յորոց մի է պարտաւորեալ հալածանաց եկեղեցւոյ, որ յառաջ յաւուրս Մաքսիմիանոսի և Գեկոսի յարեալ, և որ հուսկ յետոյ յամս Գրիգորեանոսի, շարայարեալ ի նա և զգործս թաղաւորացն: Մի փոքր յետոյ աւելացնելով, որ շատ կէտերում վստահելի չէ այդ պատմութիւնը, պատմիչը շարունակում է. «Սակ որ ինչ զկնի մահուանն Խորոսովու մինչև ցթաղաւորութիւնն Տրդատայ ի ժամանակս անիշխանութեանն պատմէ, ստոյգ համարելով, երկրորդեմք համառօտ բանիւք: Բայց որ ինչ և ի Բագարտան Երեմիայ և յետոյ և յետոյ և հեղձութեամբ և անդժո՞շտութեամբ իբրեւեալ» և այլն:

Եթէ վերջին խօսքերը միևնոյն Փիրմիլիանոսին են վերաբերում, որին ճանաչում է Եւսեբիոս, խնդիր է ծագում ի՞նչպէս կարող էր 269 թ. վախճանած հեղինակը իւր պատմութիւնը մինչև Տրդատի յաջորդների թաղաւորութիւնը հասցնել: Ինչ թուում է թէ Խորենացու պատմութեան մէջ Փիրմիլիանոսին նուիրուած գլուխը կամ աղաւաղած է կամ մինչև օրս ճշդիւ չէ թարգմանւած կամ ինքը Խորենացին մի կամայ թէ ակամայ սխալանքի մէջ է ընկել:

Պարզեմք:

Քանի որ 269 թ.ին վախճանւած հեղինակը չէր կարող Տրդատի յաջորդների ժամանակակիցը լինել, ուստի պէտք է ենթադրել մի ուրիշ յետագայ ժամանակի պատմական երկասիրութիւն, որ հիմք է ծառայել քերթողահօր պատմութեան ՀԵ. գլխին: Ես կարծում եմ, որ խօսքը Լանկտանցիոսին վերագրող De mort Persecutorum (Յաղագս մահու հալածչաց) երկասիրութեան մասին պիտի լինէր կամ նոյն հեղինակի մի ուրիշ երկասիրութեան: Յիշենք որ Լանկտանցիոսի լիակատար անունն է համարւում Փիրմիլիանոս Լանկտանցիոս: Հրաւիրում ենք այս խնդրի վրայ բանասէրների ուշադրութիւնը:

Ե. Մ.

ԱԶԳԱՅԻՆ

Յայտնի է, որ Ազգային կենդրոնական վարչութեան որոշմամբ՝ Կ. Պօլսի Հայոց Պատրիարքարանի անդուկից վճարելու յիսուն ոսկի է սահմանուած և կենդրոնական Ուսումնական Խորհրդի արամբրութեան տակ գրած: Այդ գումարը պիտի գրուի իբրեւ մրցանակ լաւագոյն դասագրքերի հեղինակներին ի քաջալերութիւն և ի դիւրութիւն նոցա երկրի տպագրութեան: Բերում ենք մի ցանակաբաշխութեան կանոնագրի մի քանի կարևոր յօդուածները քաղուած օրէն:

Յօդ. 3. Երկուց արժանեաց և կարեւորութեան համեմատ կամ 50 ոսկւոյ գումարն ամբողջապէս կը տրուի մէկ հեղինակի և կամ կը բաժնուի մի քանի հեղինակաց մէջ:

Յօդ. 5. Վարձագրեալ հեղինակք պարտաւոր են կենդրոնական Ուսումնական Խորհրդոյ կողմէ նշանակուած թուով իրենց գործոց տպագրեալ օրինակներէն յանձնել նոյն Խորհրդոյ, որ զայնս ձրիաբար կը բաշխէ կոտանդնուպօլսոյ և գաւառաց ազգային վարժանաց աղքատիկ ուսանողաց:

Յօդ. 7. Մրցման ներկայանալի գործերն պէտք է որ սեպտ. 1. էն մինչ փետր. 1. յըզուին կենդորոնական Ուսումնական Խորհրդոյ Դիւանին. սոյն պայմանաժամուն բանալն յետոյ ներկայացուած գործոց քննութիւնը կը յետաձգի յաջորդ տարւոյն:

Յօդ. 8. Անհրաժեշտ է որ ներկայացեալ գործին պատրաստուած լինեն կենդորոնական Ուսումնական Խորհրդոյ կողմէ հրատարակեալ ուսմանց ծրագրոց համաձայն եղանակաւ:

ՆՈՐ ՍՏԱՅԱԾ ԴՐՔԵՐ

Ս. ԼԶՄԻԱՅՆԻ ՄԱՏԵՆԱԿԱՐԱՆԻ ԵՒ «ԱՐԱՐԱՏԻ»-Ի
ԽՄԵԱԳՐՈՒԹԵԱՆ ԱՆՈՒՆՈՎ:

Անցեալ տարիները „Արարատի“ և „Մշակի“ միջոցաւ խնդիր յարուցուեց թէ անհրաժեշտ է մտածել Մայր-Աթոռի մատենադարանը հարստացնել նոր լոյս տեսնող հայերէն զբրքերով և խնդիր ուղղուեց մեր հեղինակներին և հրատարակիչներին, որ չզլանան մի-մի օրինակ իւրեանց լոյս ընծայած զբրքերից իբրև նուէր ուղարկել այդ մեծ ազգային հիմնարկութեան: Այդ մտքով Տփլիսի Հայոց հրատարակչական Ընկերութիւնը մինչև անգամ մի որոշում տուաւ, որ իւրեանց հրատարակութիւններից երկ-երկու օրինակ պիտի ուղարկեն մեր մատենադարանին: Մի առժամանակ միայն ճշտութեամբ կատարուեց այս, որովհետև անցեալ տարի հրատարակած զբրքերից օրինակներ չենք ստացել: 1893 թւի ընթացքում ստացուեցան բաւական թւով զբրքեր, որոնք բոլորն էլ Մայր Աթոռի մատենադարանը զրուելով կանոնաւոր ցուցակի մէջ են մտել ուստի Մատենադարանապետը իւր պարտքն է համարում շնորհակա-

լութիւն յայտնել այդ անձանց: Իսկ „Արարատի“ խմբագրութիւնը ցանկանալով վաղուց ի վեր զգացուող մի մեծ կարիքի բաւականութիւն տալ, անհրաժեշտ համարեց հէնց իւր առաջին նիստում „Արարատի“ բովանդակութեան վրայ մի նոր բաժին աւելացնել՝ Մատենագիտութիւն (Bibliographia), ուր բոլոր կարելոյն լիակատարութեամբ կը յիշատակուին լոյս տեսած զբրքերի անունները, հրատարակութեան տեղը, զբրքի զինը և նոցա մասին լոյս տեսած քննադատական յօդուածները: Ինչպէս յայտնի է, „Հանդէս Ամսօրեայ“ ևն արդէն ունի այդ բաժինը, բայց քանի որ նա այնքան չի տարածուած, իսկ „Արարատը“ ամեն մի ուսուցչի և քահանայի ձեռքն է ընկնում ուստի կարծում ենք նոցա մեծ դիւրութիւն տուած կը լինենք՝ տեղեկացնելով նոցա թէ զբրքերի հրատարակման տեղը և թէ զինը: Բայց որպէսզի մեր տուած տեղեկութիւնները ճիշտ լինին, անհրաժեշտ է որ զբրքատէրերը նոյն իսկ իրանց օգուտը ի նկատի առնելով, կամ իրանց զբրքերից մեզ մի-մի օրինակ ուղարկեն, կամ ճիշտ տեղեկութիւններ հաղորդեն դիւրը լոյս տեսնելուց անմիջապէս յետոյ: Եթէ մեր մէջ ընթերցասիրութիւնը և զբրքերի տարածուելը գանգաղ քայլերով է առաջ ընթանում, դրան քիչ չէ նպաստում նաև այն հանգամանքը, որ շատ անգամ չի խմբուում թէ ումից և ինչ զրնով կարելի է ցանկացած դիւրը ձեռք բերել:

Շնորհակալութեամբ ստացուել են հետևեալ
զբրքերը.

1. „Մուրճ“ ամսագրի լոյս տեսնելուց սկըսած մինչև 1893 թ. կիսամեակը՝ 9 հատորի մէջ փառակալմ: „Մուրճի“ խմբագրութիւնը զբրքերը ուղարկել է Նորին Վեհափառութեան անունով Մայր Աթոռի մատենադարանի համար: Մեր պարբերական հրատարակութիւնների մէջ սա առաջին օրինակն է, որ ամբողջութեամբ ունինք մեր Մատենադարանում:

2. Ռաֆֆի. „Արծիւ վասպուրականի“ (Խրիմեան Հայրիկ) Թիֆլիս 1893. զինն է 70 կուպէկ:

Յայտնի գրողի այրին գեղեցիկ մտադրութեամբ ի մի է հաւաքել իւր մարդու շատ գրուածքներում ցրուած այն կտորները, որոնք „Հայութեան ամենաարժանաւոր Հովուականի կեանքի ու դործունէութեան վերաբերեալ“ կէտեր են շոշափում և հրատարակել է մի սիրուն հատորի մէջ, այդ նուիրելով Նորին Վեհափառութեան:

Գրքի մէջ Մշակ գեղեցիկ ոտանաւորից յետոյ գրած է „Մի քանի դեր Խրիմեան Հայրիկի կեանքից“, որի մէջ հեղինակը համառօտաբար թուոյցներով թուում է Վեհափառի կեանքի զլիաւոր գէպերը, մինչև Նորա Պատրիարքութիւնից հրաժարուելը: Առանձին ուշադրութեան արժանի են, թէ ինչպէս է Ռաֆֆին ըմբռնել և նկարագրել Վեհափառի բնավորութեան յատկանիշ կողմերը: Հետաքրքրութեամբ կարդացում է „Վարազ“ կայծերից առած յօդուածը, որի մէջ կենդանի դոյներով գուրս է բերած Հայրիկի դործունէութեան ամենափայլուն շրջաններից մէկը, իբրև Վասնհայր և Հայր ամենքին, իբրև ուսուցիչ, իբրև երկրագործ, իբրև հետախուզող, իբրև բանասէր, գրող: Մի քանի մանր յօդուածներ՝ գրած այլ և այլ առթիւ՝ լրացնում են պատկերը, մինչև վերջում իւր նկարագրած անձին արժանի դասելով Հայ հոգեւորականութեան համար ամենաբարձր կոչման, հանգէս է գալիս 1884 թ. կաթողիկոսական ընտրութեան պայքարի մէջ վեց յօդուածներով „Մշակ“ թերթի մէջ՝ պաշտպանելու Նրան Ներսէս Պատրիարքի հետ իբրև ամենաընտրելի կաթողիկոսացու: Մարտիս չունեցաւ տեսնել իւր փայտացած զաղափարի իրագործումը: Ահա այս է այն գեղեցիկ փնջիկը որ հիւստուած է տաղանդաւոր գրողի գրչից:

3. Խրիմեան Հայրիկի կաթողիկոսական ընտրութիւնը:

Գրեց Պարսկաստանի և Հնդկաստանի Թեմի պատգամաւոր Հ. Առաքելեան. Թիֆլիս. 1893. զինն է 20 կուպէկ:

Ահանաւես և կաթողիկոսական ընտրութեան դործին քաջ ծանօթ պատգամաւորը համառօտաբար նկարագրել է այն զլիաւոր գէպերը, որոնք բնորոշել են այս վերջի ընտրութիւնը: 1836-ից մինչև 1892 թ. կատարուած հինգ ընտրութեանց միայն վերջինն է կրում համադգային բնավորութիւն: Երբ Մարկար կաթողիկոսի մահից յետոյ որոշուում է 1892 թ. Մայիսի 3 — 5-ը ընտրութիւն կատարել, ամեն թեմեր և վիճակներ ուղարկուած շրջաբերականի համաձայն 120 ընտրողներից Ս. Էջմիածին են հաւաքուում 72 ձայն ունեցող պատգամաւորներ և նախ քան վերջնական ձայնատուութիւնը կայացնում են այլ և այլ նախապատրաստական ժողովներ, որոնց նկարագրութիւնը գրքի ամենահետաքրքրական մասն են կաղմում: Իսկ շարունակութեան մէջ պատմուած է թէ ընտրութիւնից յետոյ ինչ անհրաժեշտ սահմանաւ ձեւականութիւններ ձեռք առնուեցին ընտրեալի հաստատութեան համար: Հեղինակը յայտնի է, նոր բան չի տալիս բաց նա ճշտութեամբ ի մի է ժողովել այն ինչ որ լոյս տեսան իւր ժամանակին մեր թերթերում:

4. Տեղեկագիր Հայոց բարեգործական ընկերութեան կովկասում: 1892. Թիֆլիս. 1893. զինն է 20 կուպ.

Ընկերութեան մեծարգոյ խորհուրդը ի լոյս ընծայելով այս Տեղեկագիրը իւրաքանչիւր այդ ընկերութեան դործունէութեամբ հետաքրքրուող անհատի միջոց է տալիս շոշափելի թւերով տեղեկանալ թէ փոքրիկ միջոցներով սկսող և ամենաշատ տարածուած ընկերութիւնը ինչքան է կարողացել օգնել մեր ժողովրդեան բաղմամբիւ կարիքներին: Ընկերութիւնը հիմնուել 1881 թ. Յուլիսի 6-ն Թիֆլիսում և այժմ կենտրոնով 20 ձիւղեր ունի, որոնց վերջինը հիմնուել է 1890: Գործերով ամբողջ 12 տարի մինչև 1892 թ. Յունի. 1-ը ունե-

ցել է 82321 ր. 46 կ. մուտք և 33068 ր. 81 կ. ելք, հետևապէս 1892 թ. Յունվ. 1-ն ունէր 49293 ր. 18 կ. կարողութիւն: Հիմնարկութեան օրից սկսած մինչև 1892 թ. օգոստոսի 1-ն ստացել 158 ուսանողներ, աշակերտներ, 85 հոգի չքաւորներ: Մի տարուայ մուտք կենդանի և բոլոր տեղերի եղել է 298,7 ր. 45 կ.: Իսկ ծախք 244,2 ր. 25 կ.: Ծախքը եղել է այսպէս. ուսումնարան 3307 կ. 63 կ. արհեստներ և թատրոն 305 ր. 61 կ. ուսանողներ 3750 ր. 35 կ. գրականութիւն 40 ր. ընթերցարան 4577 ր. 44 կ. խօսքայի առթիւ 8313 ր. 42 կ. տառապանքներ 886 ր. 66 կ. միւս ծախքերը զիւանական են:

Միամեայ համառօտ (1892) հաշուից երեւում է, որ ընկերութիւնը (Թիֆլիսում ունեցել է 35 մշտական և 254 զործատէր անդամ. ունեցել է 5 ընդհանուր ժողով. ունի խորհրդի 9 անդամ և 5 փոխ-անդամ: Խորհուրդը ունեցել է 31 նիստ, որտեղ վճռուել և քնննուել են 160 խնդիր: Թողախաւորներ է ունեցել Սերսիսեան դպրանոցում 6 հոգի (185 ր.) Արհեստաւորաց դպրոցում 8 հոգի (415 ր.), Կլասիքեան դիմնադ. 3 հոգի (100 ր.) իգական դիմն. 3 հոգի (97 ր.), զանազան ուսումնարաններում 4 հոգի (32 ր.), չորս ուսանողներ (970 ր.) ընդամենը 2,087: Եւր 1892 խոլերայի համաճարակը անհրաժեշտ էր կացուցանում ընկերութեան շուտափոյթ օգոստոսի 1-ը, Խորհուրդը արտակարգ ընդհանուր ժողով է հրաւիրում և որոշում է անձեռնմխելի դումարից 5000 ր. յատկացնել տառապողներին օգնելու, 16 ձիւղերի խորհրդներին բաժնեւոր ապր փողը ի գործադրութիւն, միայն Արմաւիրն է հրաժարում իրան յատկացրած 1000 ր. ստանալուց, որի վրայ խորհուրդը աւելացնելով 500 ր. ևս, և մի բժշկական մասնախումբ կազմելով ուղարկում է Երևանեան նահանգը:

Շուշույ ձիւղը ունեցել է 163 անդամ խորհրդի 8 անդամ 25 անգամ է նիստի ժողով

ուելը մուտք եղել է 2,281 ր. 86 կ., համարեա նոյնքան էլ ծախք:

Բաթումի ձիւղը ունեցել է (8 անդամ) վարչութեան 9 անդամ 16 նիստ. 2109 ր. 37 մուտք, նոյնքան ելք, որ գործատրուել է զլիսաւորապէս ուսումնարական նպատակների համար:

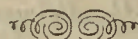
Կարսի ձիւղը ունեցել 94 անդամ 2,384 ր. 79 կ. մուտք, 2,206 ր. 35 կ. ծախք.

Միւս ձիւղերը առանձին կերպով չեն յիշուած: Հաշիւ չեն ներկայացրել Վաղարշապատի և Երևանի ձիւղերը:

Տեղեկագրին կցուած են 1892 թ. Մարտի 22-ի, Յունիսի 22-ի և Հոկտեմբերի ընդհանուր ժողովների արձանագրութիւնները և անունացուցակը անդամների 1892 թ.:

Մ. Վ. . .

(Կը շարունակուի):

ՄԱՏԵՆԱԳԻՏԱԿԱՆ (BIBLIOGRAPHIA)

1. Անցեալ տարուայ հրատարակուած գրքերի մասին կարելի է ճիշտ տեղեկութիւն ստանալ «Հանգէս Ամսօրեայ» թերթից.
2. Մեր գլխաւոր տպարանները և գրալուծաւորները ունին գրացուցակներ. որ ձրի կողարկուի ամեն մի ցանկացողի.
3. Գրացուցակ Նոր հրատարակութեանց կողմեց Վահան Գ. Զարգարեան. հրատարակուած է ամսէ ամիս և ձրի բաժանուած. հասցէ. Կ. Պոլիս. Սուլթան. Համամ փողոց թ. 5.
4. Մայր ցուցակ մատենի գրադարանի Ներսիսեան հոգեւոր Գ. Կրտսի Հայոց. Թիֆլիս. 1893.
5. Ցուցակ հայերէն ձեռագիրների Թիֆլիսի Ներսիսեան հոգեւոր Գ. Կրտսի. 1893.
6. Բաթի Թի. Արհիւ Վասպուրականի. Թիֆլիս. 1893. Գ. 50 կ.

7. Հ. Առաքելեան. Խրիմեան Հայրիկի կաթողիկոսական ընտրութիւնը. Թիֆլիս. 1893. Գ. 20 կ.

8. Հ. Բ. Սարգսեան. Տեսութիւն Սեղբսորոսի պատմութեան և Մ. Խորենացւոյ վեներկ. 1893.

9. Յովհաննէս Թումանեան. Դաշնակներ. Թիֆլիս. 1893. Գ. 5 կ.

10. Յօսթէր. Բնախօսութիւն տարրական դասնթացք. 20 նկարներով. Թարգ. գր. երգչկեանց. Թիֆլիս. 1893.

11. Օրացոյց 1894 թ. Էմանուէլ քհն. Նազարեանց. Թիֆլիս. Գ. 20 կ.

12. Օրացոյց և գուշակութիւնը օգոյ. 1893 թ. Երուսաղէմ:

13. Օրացոյց 1894 թ. Վաղարշապատ 1894 թ. Գ. 20 կ.

14. Շէն Թազաւորի աղջիկը գրի առաւ Ս. Քամալեանց, գրական լեզուով Գ. 25 կ. Թիֆլիս.

15. Երեք պատկեր. աշխ. վ. Փափագեանի. Բագու. Գ. 5 կ.

16. Գր. Խալաթեան Զենոբ Գլակ համեմատական ուսումնասիրութիւն, վիեննա. 1893 թ. Գ. 1 ֆր. — 40 կ.

17. Խ. Յովհաննիսեանց, Յուելուած Եղիշէի Պատմ. վարդ. Մոսկուա. 1893 թ.

18. Գ. քհն. Մկրտումեան. Ղայթմաղանց Միքէլ. Մոսկուա. 1893 թ. Գ. 8 կ.

19. Գ. Զուգեբուման. Պատիւ. կամեղիս չորս գործողութեամբ Թարգ. Յ. Ղարաբեօղեանի. 1893 թ. Թիֆլիս. Գ. 50 կ.

20. Եղիս. Ստիւարտ Ֆիլպսի Գթութեան քոյր. Թարգ. Տ. Գիւլմեքեան. Բաքու. 1893 թ. Գ. 15 կ.

21. Կ. Ապրիլեան. Հայրենիքից գուրո. Թիֆլիս. 1893 թ. Գ. 15 կ.

22. ДРЕВНОСТИ ВОСТОЧНЫЯ труды вост. комиссіи. Т. I. Москва. 1893 Գ. 12 ր. (տես Արարատ. 1893 Յունիս. էջ 569):

23. Н. Марр. Новые материалы по армянской эниграфикъ. С Петерб. 1893.

24. Кавказъ. Матеріалы по археологии, собранные экспедиціями Императорскаго Моск. Арх. общ. подъ ред. графини Уваровой. выпускъ I. 1888, II. 1889, III. 1893. Москва.

25. Православный палестинскій сборникъ. 31-й выпускъ. С. Петербургъ. 1892 г. էջ 179—283 Մառի հրատ. «Թուղթ փոխադրարքի առ Զարարեայ կաթողիկոս Հայ Մեծայ վան երկու միաւորեալ բնութեանց մի անձնաւորութիւն գոլով Տեառն մերոյ Յիսուսի Քրիստոսի և վան ճշմարտախոհութեան սուրբ հարցն որ ի Քաղկեդոն»:

26. K. Ter-Mkrttschian. Die Paulikaner im byzantinischen Kaiserreiche. (Պօղիկեանք Բիւզանդական կայսրութեան մէջ) Leipzig. 1892.

27. H. Daghbasschean. Gründung des Bagratidenreiches durch Aschot Bagratuni. Berlin. 1893. (Հիմնարկութիւն Բագրատունեանց իշխանութեան Աշոտ Բագրատունու ձեռքով):

18. Untersuchungen und Reisen in Transkaukasien, Hoch-Armenien und Kurdistan, v. Dr. W. Belck. (Globus, Band 63. № 22. 2.) (Հետախուզութիւնք և ճանապարհորդութիւնք Անդրկովկասում, բարձր Հայքում և Բուրդիստանում):

29. Ara: a journal of literature and of Armenian patitles and history. edited by I. D. Melik-Beglar. Calcutta. (ԱՐԱ. գրական, բաղաբական և պատմական ամսագիր):

30. Conybeare A collation of the old armenian version of Platós lews, book IV (American journal of Philology. vol. XIV. № 3) Պլատոնի օրինաց չորրորդ գրքի հայերէն թարգմանութեան բաղդատութիւնը):

31. Giunta Giunti. Das Haus Lusignean. historische Skizze. Uebersetzung aus dem Italienischen. Triest. 1894. (Պատմութիւն Լուսինեան տան):

Handwritten signature or mark.

ՅԱՅՏԱՐԱՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

ՇՈՒՏՈՎ ԼՈՅՍ ԿԸ ՏԵՍՆԵՆ
ՆՈՐԻՆ ՎԵՀԱՓԱՌՈՒԹԻՒՆ
ԽՐԻՄԵԱՆ ՀԱՅՐԻԿԻ
ԵՐԿԱՍԻՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐԸ.

Ա.

ՊԱՊԻԿ ԵՒ ԹՈՌՆԻԿ.

Բ.

ՄԱՐԳԱՐԻՏ ԱՐՔԱՅՈՒԹԵԱՆ
ԵՐԿՆԵՅ.

Գ.

ԽԱԶԻՆՆԱՌ.

Ա. ՏԵՐ.ՄԻՔԵԼԵԱՆ.

ՀԱՅԱՍՏԱՆԵԱՅՑ ԵԿԵՂԵՑԻՆ

Ե Բ

ԲԻԻԶԱՆԴԵԱՆ ԺՈՂՈՎՈՅ

ՊԱՐԱԳՆԱՅԻ:

Մ. 1892. ԳԵՆԵ 1 Բ. 50 ԷՄ.

Ծախուում է Կենդրոնական գրադաճառանոցում

Լ

Հ Ե Կ Ի Ն Ա Կ Ի Մ Օ Մ

Ի Ս. Եջմիածին.

ՍԱՄՈՒԷԼԻ ՔԱՀԱՆԱՅԻ

Ա Ն Ե Յ Ի Ո Յ

ՀԱՆԱՔՄՈՒՆԻ Ի ԳՐՈՑ ՊԱՏՄԱԳՐԱՅ

ՅԱՂԱԳՈ ԳԻՒՏԻ ԺԱՄԱՆԱԿԱՅ ԱՆՅԵԼՈՅ
ՄԻՆԶԻ Ի ՆԵՐԿԱՅՈ

ԺԱՅՐԱՔԱՎ ԱՐԱՐԵԱԼ

ՅԱՌԱՋԱԲԱՆՈՎ, ՀԱՄԵՄԵՏՈՒԹԵԱՄԲ,
ՅԵԻԵԼՈՒԱԾՆԵՐՈՎ ԵՒ ԾԱՆՕԹՈՒԹԻՒՆՆԵՐՈՎ

ԱՐՁԱԿ ՏԵՐ - ՄԻՔԵԼԵԱՆ.

Է Լ Ի Զ Ե Թ Ե Կ Լ Ի Ի

ԼԱԶԻՍԱՆ, ՀԱՅԱՍՏԱՆ ԵՒ ԲՈՒՐԴԻՍԱՆ

ԿԵԼԻԿԻԱ, ՓՈՔՐ ԱՍԵԱ, ՄԻՋԱԳԵՏԻ

Ե Ի

ՊԱՂԵՍՏԻՆ

ԹԱՐԳՄԱՆԵՅ

ՄԻՔԱՆ

(Արտատպած «Երաստ» տպարանի):

ՎԵՐԱԾՆՈՒԹԵԱՆ ԴԱՐ.

Ն. ՏԵՐ-ԱՒԵՏԻՔԵԱՆ

ԾԱԽԻՈՒՄ Է ՏՓԽԻՍ

ԿԵՆԴՐՈՆԱԿԱՆ ԳՐԱՎԱՃԱՌԱՆՈՅՈՒՄ

ՕՐԱՅՈՅՑ

1894

ԱՄԻ

ԺԲ. ՏԱՐԻ.
„ԱՂԲԻԻՐ“

ՄԱՆԿԱԿԱՆ ԱՄՍՈՒԳԻՐ
 3 ր. ՊՐԵՄԻԱՆԵՐՈՎ

Ե. Տ ր ի.

„ՏԱՐԱԶ“

ԳԵՂԱՐՈՒԵՏԱԿԱՆ ՊԱՏԿԵՐԱԶՄԻ
 ՇԱՐԱԹԱԹԵՐԹ 6 ր.

Հասցեն՝ Тифлисъ Редакция „АГВЮРЪ“
 „ТАРАЗЪ“.

Է. ՏԱՐԻ.

ՊԱՏԿԵՐԱԶՄԻ

„ԱՐԱՔՍ“

Վեցամսայ

Բաժանորդագինն է 3 րուբլի.

Խրախմբիտ գիտք արժե րր. 2.50:

Հասցեն՝ С.-Петербургъ. Симеону Гуламирянцу.

St. Pétersbourg, Siméon Goulamiriantz.

„ՀԱՆԴԵՍ ԴՐԱՆՆԵՐՆ ԵՒ ՊԱՏԿԵՐՆ“

ԺՈՂՈՎԱԾՈՒԻ V ԵՒ VI ԴՐՔԵՐԸ

ՄԻ ՀԱՄԱՐՈՒՄ ԱՄՓՈՓՈՒԱԾ

600—700 երեսից բաղկացած գիրքը

լոյս կրտեանէ առաջիկայ տարիքին՝ հա-
 րուստ և բազմակողմանի բովանդակու-
 թեամբ.

Գ ր ի ն է 3 ր.

Հրատարակիչ՝ Մ. ԲԱՐԻՈՒԴԱՐԵԱՆ

Մոսկվա:

Հասցեն՝ Москва, Мясницкая д. Ермаковыхъ.

„ԲԱԶՄԱՎԵՊ“

Ամսաթիւթ

Բաժանորդագինն է 40 ֆր. (4 րր)

Հասցեն՝ Rédaction de la Ruvue „BASMAVEP“
 Venise (Italie), St. Lazare.

„ՀԱՆԴԵՍ ԱՄՍՈՐԵԱՅ“

Գրինն է 19 ֆր.=4 ր.

Հասցեն՝ A la Rédaction de la Revue
 „HANTESS“ Au Convent des RR. PP.
 Méchitharistes à Vienne (Autrich)
 VII./2 Mechitharistengasse, 4.

ՄԱՄՈՒԼԻ ՏԱԿԻՑ ԴՈՒՐՍ ԵՆ ԵԿԵԼ

ԵՒԵՏԵՐԸՆՔ

ԻԻՂԱՐԵՐԻՑ, ՀԱՆԳՍՏԵԱՆ, ԲԺՇԿՈՒԹԵԱՆ.

ՏԱՃԱՐԻ ԵՒ ԽԱԶԼՈՒԹԵԱՆ.

Փ ա ա կ ա ղ մ:

ՎԱՃԱՌՈՒՄ Ե ԿՈՆՍՏԱՆՈՒՆԵՐՈՒՄ ԵՒ ՀՈԳԵՌ
 ԱՏԵԱՆՆԵՐՈՒՄ

Գրաբառ փոքրադիր փառակաղմ

Ա Ի Ե Տ Ա Ր Ա Ն

Գ ր ի ն է 70 ԿՈՊԵԿ.

Կարելի է գիմել և Տպարանական Ժողովին այս
 Հասցեով. Эчмиадзинъ Типографическій Комитетъ.

ՄԱՄՈՒԼԻ ՏԱԿԻ

ՓՈՔՐ

Մ Ա Զ Տ Ո Ց

Ի ՊԵՏԱՐԻՍԵԱՆԵՐԵՑ

ԵՐԿՐՈՐԻ ՏՊԱԳՐԱՆԹԻՆ

Յ Ա Յ Տ Ա Ր Ա Ր Ո Ւ Թ Ւ Ի Ն Ն Ե Ր

ՏՊԱՐԱՆԻ ՏԵՍՉՈՒԹԻՒՆԸ

„Արարատի“ կազմի եւ ճախատի համար պատրաստած են ՆԱԲՆԵՐԵԼ ուղարկած Պետերքուրգում պատրաստելու, որը ցարդ առացած ջիւնելով առիպունցաւ դնել ներկայ փոքրադիր նկարը, եւ քե կազմը քողել է առանց գեղարուեստական նկարի:

Ա Ջ Դ.

ՏՊԵՐԵՆԻ ՏԵՍՉՈՒԹԻՒՆՆԵՐԸ խնդրում է այն բոլոր վեճակային Մտեաններէց եւ գործակալներէց, որոնք ցարդ չեն ուղարկել ներկայ թուականի «Արարատի» բաժանորդաց ուցակը, բարեհաճեն շուտապէս ուղարկել:

Ե.Պ.Լ. խնդրում է մինչ Ե.պրիլ ամիսը յետ ուղարկել ապարանին 1894. անվաճառ մնացած օրացոյցները. հակառակ դէպքում պատասխանատու կլինեն իշխանութեան առաջ:

Ի Գ Տ Ա Ր Ի

„Մ Շ Ա Կ“

Օրագիր

Բաժանորդագինն է՝ 10 ռուբլ:

Հասցէ՝ Тифлисъ. Редакция газеты „МШАКЪ“.
Tiflis Rédaction du journal „MSCHAK“.

Ժ Գ Տ Ա Ր Ի

„Ա Ր Չ Ա Գ Ա Ն Գ“

Օրագիր

Բաժանորդագինն է՝ 10 ռուբլ:

Հասցէն՝ Тифлисъ. Редакция журнала „АРДЗА-ГАНКЪ“. Tiflis. Rédaction du journal „ARDZAGANK“.

Ժ Ե Տ Ա Ր Ի

„Ն Ո Ր - Դ Ա Ր“

Օրագիր

Բաժանորդագինն է՝ 10 ռուբլ:

Հասցէն՝ Тифлисъ. Редакция газеты „НОР-ДАРЪ“. Tiflis. Rédaction du journal „NOR-DAR“.

Զ Տ Ա Ր Ի

„Մ Ո Ւ Ր Ժ“

Ա.հաւելք:

Բաժանորդագինն է՝ 10 ռուբլ:

Հասցէն՝ Тифлисъ. Редакция журнала „МУРЧЪ“. Tiflis. Rédaction de la revue „MURTSCH“.